

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР
ИНСТИТУТИ**

Ш.ФОЗИЛОВА, Д.СУЛТОНОВА

**ТАРЖИМА МУТАХАССИСЛИГИГА
КИРИШ**

САМАРҚАНД – 2007

Ш.ФОЗИЛОВА, Д.СУЛТОНОВА

**ТАРЖИМА МУТАХАССИСЛИГИГА
КИРИШ
(МАЪРУЗАЛАР МАТНИ)**

САМАРҚАНД – 2007

**Ш.З.Фозилова, Д.А.Султонова «Таржима мутахассислигига кириш»
Маърузалар матни.
Самарқанд: СамДЧТИ – 2007. 41 бет.**

Таржима мутахассислигига кириш фани бўйича тузилган маърузалар матни Давлат таълим стандарти дастури асосида ўн олти соатга мўлжалланган саккизта мавзунини ўз ичига олади. Маърузаларда таржима жараёни ва унинг босқичлари тўғрисида ва таржимон билиши керак бўлган ҳолатлар тўғрисида фикр юритилади. Таржима қилиш жараёнида таржимон маҳорати нималарда намоён бўлиши тўғрисида фикрлар билдирилган.

Ишда Шарқ мамлакатлари билан Ғарб мамлакатлари ўртасида таржимачилик соҳасида амалга оширилган ва ҳозирда ҳам узлуксиз давом этиб келаётган жараёнлар тўғрисида маълумотлар берилган.

Масъул муҳаррир:

**катта ўқитувчи
Пошали Усмон**

Такризчилар:

**филология фанлари номзоди,
доц. С.Жабборов**

**филология фанлари номзоди,
проф. М.Йўлдошев**

**«ТАРЖИМА МУТАХАССИСЛИГИГА КИРИШ» НАЗАРИЙ
КУРСИНИНГ ИШЧИ ДАСТУРИ.**

Маъруза

Т/р	Мавзунинг номи	Соат	Адабиётлар
1	Таржима мутахассислигига кириш курсининг мазмуни ва мундарижаси.	2	1. А.В.Федоров. Введение в Теорию перевода. –М., Высшая школа, 1957. 2. А.В.Федоров. Основы общей теории перевода. –М., Высшая школа, 1983. 3. В.Н.Комиссаров. Теория перевода. –М., Высшая школа, 1990. 4. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент. 1978. 5. Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари. –Тошкент, Ўқитувчи. 1998 6. Г.Гачечиладзе. Художественный перевод и литературные взаимосвязи –М., 1980. 7. Иржи Левый. Искусство перевода. –М., Прогресс. 1974. 8. А.Д.Швейцер. Теория перевода. –М., 1988.
2	Таржима тўғрисида асосий концепциялар.	2	В.Н.Комиссаров. Теория перевода. –М., Высшая школа, 1990. Я.И.Рецкер. Теория перевода и переводческая практика. –М., 1974. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент. 1978. А.В.Федоров. Введение в теорию перевода. –М., Высшая школа, 1957.
3	Таржима ва интерпретация.	2	Иржи Левый. Искусство перевода. –М., Прогресс, 1974. К.А.Долинин. Интерпретация текста. –М., Просвещение, 1985. А.И.Домашнев. И.П.Шишкина. Интерпретация художественного текста. –М., Просвещение, 1983. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент. 1978.

Т/р	Мавзунинг номи	Соат	Адабиётлар
4	Таржима турлари.	2	<p>Миньяр Белоручев Р.К. Пособие по устному переводу. –М., Высшая школа, 1969.</p> <p>Чернов Г.В. Основы синхронного перевода. –М., 1987.</p> <p>Комиссаров В.Н. Теория перевода. –М., Высшая школа, 1990.</p> <p>Omon Muminov. A guide to simultaneous translation.–Тошкент, 2005.</p> <p>Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М., 1966</p>
5	Бадий таржима.	2	<p>1. А.В.Федоров. Язык и стиль художественного произведения. -М., ГИХЛ. 1963.</p> <p>2. В.Н.Комиссаров. Общая теория перевода. –М., 1999</p> <p>3. Л.С.Бархударов. Язык и перевод. –М., 1978</p> <p>4. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. –Тошкент, 1985.</p> <p>5. Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари. –Тошкент, 1983.</p> <p>6. Бадий таржима масалалари. Самарқанд. 1976, 1978, 1980, 1982, 1984 йиллар.</p>
6	Таржимон маҳорати.	2	<p>1. Ғ.Саломов, Н.Комилов. Таржимон маҳорати. –Тошкент. Фан, 1979.</p> <p>2. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. –Тошкент, 1985.</p> <p>3. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент. 1978.</p> <p>4. М.Холбеков. Француз–ўзбек адабий алоқалари тарихи (таржима ва танқид). –Самарқанд, 1987.</p> <p>5. Д.Султонова. Бевосита таржима сабоқлари. –Самарқанд, 2006.</p>

Т/р	Мавзунинг номи	Соат	Адабиётлар
7	Ўзбекистонда таржимачилик. Бевосита таржиманинг устуворлиги.	2	<p>1.Таржима санъати. Мақолалар тўплами. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.</p> <p>2.Г.Гафурова. Развитие перевода в Узбекистане. Изд. Фан. –Т., 1973.</p> <p>3. Ўзбекистонда таржимачилик. –Т, Фан, 1988.</p> <p>4. Ж.Шарипов. Бадиий таржималар ва моҳир таржимонлар. – Т., 1979.</p> <p>5.М.Н.Холбеков. Ўзбекистонда француз адабиётининг таржимаси ва танқидига доир. –С., 1977.</p>
8.	Таржима ва маданият.	2	<p>1. Ғ.Саломов. Дўстлик кўприклари. –Т, 1979.</p> <p>2. Ж.Шарипов. Бадиий таржималар ва моҳир таржимонлар. – Т., «Фан» нашриёти 1979.</p> <p>3. Ўзбекистонда таржимачилик. –Т, Фан, 1988.</p> <p>4.Г.Гафурова. Развитие перевода в Узбекистане. Изд. Фан. –Т., 1973.</p>

БИРИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАРЖИМА МУТАХАССИСЛИГИГА КИРИШ КУРСИНИНГ МАЗМУНИ ВА МУНДАРИЖАСИ.

Таржима мутахассислигига кириш курсининг мақсади назарий билимлар ва амалий кўникмаларга таяниб, талабаларни чет тилининг ёзма ва оғзаки таржималарига хос хусусиятлари билан таништиришдан иборат. Мазкур курс талабанинг оғзаки ва ёзма таржимада касбий билим кўникмаларини ҳосил қилиш ва ривожлантиришни кўзда тутди.

Таржима – бу юксак бадиий ижоддир. Ижод бўлганда ҳам баъзан аслият муаллифига нисбатан кўпроқ изланиш ва машаққат чекишни тақозо этади.

Таржима лисоний, адабий-эстетик ҳодиса, сўз санъатидир. Таржимон эса ижодкордир.

Миллатлар ўртасида ўзаро алоқа қилишга эҳтиёж кучайгани сари таржимачилик фаолияти ҳам кенгайиб бораверади. «Тиллардан тилларга таржима қилиш мумкинлигини асослайдиган нарса шуки, жаҳон халқлари гарчи турли-туман тилларда сўзлашсалар ҳам, аммо уларнинг таффакур қонунлари бир ҳилдир», деб ёзади таржимашунос олим Ғ.Саломов. Таржима кўп соҳали, сертармоқ ва мураккаб ҳодиса. Таржиманинг бош хоссаси уни бошқа тил воситалари билан қайта яратишдан иборат. Ижодий жараён сўз санъати эканлиги ҳаммага аён.

Маълумки, таржима бевосита ёки билвосита амалга оширилади. Ҳозирги пайтгача қилинган таржималар, масалан, рус адабиёти намоёндаларининг асарлари бевосита, инглиз, немис, француз ёзувчиларининг асарлари эса билвосита (восита тил) рус тили орқали таржима қилинди. Кейинги қатор йилларда бевосита чет тиллардан қилинган таржималар ҳам пайдо бўлди. Ҳаттоки айрим адибларимиз аслиятдан таржима қилиш мақсадида чет тилларини ўрганишга киришишди.

Таржима бадиий ижоднинг энг машаққатли соҳаси бўлиб, у кишидан бағоят катта билим эгаси бўлишни тақозо этади.

Таржима тенг маънолилик (муқобиллик) ни тақозо этади, амалга оширилган таржима аслиятга мазмун жиҳатдан мувофиқ бўлиши керак. Бу ҳодиса ҳамisha таржима назарияси ва амалиётининг асосий муаммоларидан бири бўлиб келганлиги аниқ. Таржимон фаолиятининг асосий маҳсули ва сифати ҳам зотан шунга боғлиқдир.

Таржима қилинаётган матн ёки нутқнинг қандайлигидан қатъий назар бир тилдан бошқа бир тилга таржима қилиш учун умумий бўлган иккита ҳолат мавжуд:

1. Даставвал таржима қилиш учун мўлжалланган асарни тушуниш, унинг жанрини аниқлаш ва таҳлил қилиш лозим. Бу жараён она тилида амалга оширилади.

2. Асар ўгирилаётган тилда мувофиқ ифода воситаларини топиш зарур. Буларга бадиий сўз, сўз бирикмалари, грамматик шакллар киради.

Таржима тушунчасининг маъноси жуда кенг. Бир тилдан иккинчи тилга бадиий адабиёт, драматик ва насрий асарлар, фаннинг турли-туман соҳаларига доир илмий ва илмий-оммавий китоблар, дипломатия ҳужжатлари, расмий қоғозлар, сиёсий арбобларнинг мақолалари ва нотикларнинг нутқлари, газета материаллари, бошқа-бошқа тилларда сўзлашувчи, таржимоннинг хизматига мухтож бўлган кишиларнинг суҳбатлари таржима қилинади, кинофильмлар ўгирилади.

Асл нусхада ифодаланган фикр бўлак тилда ҳам худди аслиятдагидай тўла, аниқ ва таъсирчан бўлиши лозим. Бундан ташқари, таржима ўша асар ўгирилган тилнинг андозасига мос, мувофиқ бўлиши даркор.

Таржима – форсча «тарзабон» сўздан арабийлашиб ўзгарган. («тарзабон»-чиройли сўзловчи, нотик, тили бурро киши деган маънони англатади).

Араб тилига «таржумон» шаклида ўтган, ундан «таржима» ёки «таржума» ҳосил бўлган. Ўзбек адиблари бундай тушунчани ағдариш, ўгириш сингари атамалар билан ифода этганлар.

Умуман, таржима деганда бир тилда ёзилган матн ёки айтилган нутқнинг бошқа тилда қайта яратилиши тушунилади. Шу маънода таржима ҳалқлар, миллатлараро алоқа воситаси бўлиб хизмат қилади.

Таржима ҳозирги даврда жамиятимизнинг жуда кўп соҳаларида амалда қўлланиб келмоқда. Телеграф ахборотидан тортиб илмий-техникавий маълумотларгача таржима воситасида бир жойдан иккинчи жойга етказилади. Таржиманинг турлари жуда кўп: расмий хабарлар ва газета материаллари таржимаси, сиёсий публицистик адабиёт таржимаси. Бу соҳаларнинг ҳар бири ўзига хос услуб ва талабларга эга. Таржима қилишдан мақсад асл нусхани эгаллаш, сақлаш ва етказишдир, лекин янги асар яратишдан иборат эмас. Таржиманинг моҳияти эса, қайта яратишдан иборатдир.

«Ижодий жараён ёки санъат ҳисобланган таржимадан махсус фан ҳисобланмиш таржимашуносликни бир-биридан фарқламоқ лозим. Таржима назариясининг вазифаси – асл нусха билан таржима ўртасидаги нисбат қонуниятларини кузатишдан, алоҳида хусусий ҳарактердан таржима ҳодисаларидан туғилган хулосаларни илмий маълумотлар асосида умумлаштиришдан ҳамда таржимачилик амалиётига билвосита таъсир ўтказиш, унинг сифатини яхшилашдан иборат» (Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Т., 1978, 149-150).

Ҳалқлар бир-биридан нима билан фарқланади. Миллатнинг энг асосий белгиларидан бири тил эканлиги маълум. Чунки муайян бир ҳалққа мансуб бўлган ҳамма одамлар ўзлари учун она тили ҳисобланган тилда сўзлашадилар. Бироқ дунёда қанча ҳалқ бўлса, тилларнинг сони ҳам шунча деб хулоса чиқаришга асос бўлмайди. Бошқача айтганда, ҳалқлар сони билан тилларнинг сони ҳамма вақт ҳам бир-бирига мутаносиб бўлавермайди. Чунки бир қанча ҳалқлар бир тилда сўзлашишлари ҳам мумкин.

Масалан, инглиз тилида фақат инглизларнинг ўзларигина эмас, балки ер куррасининг турли қисмларида яшовчи бошқа ҳалқлар ҳам, жумладан, америкаликлар, шотландлар, австралияликлар, зеландияликлар, Шимолий

Ирландияда ва бошқа халқларнинг бир қисми инглиз тилида гаплашадилар. Масалан, немис тили нафақат Герман немислари учун она тили ҳисобланади, қолаверса, ушбу тил австралияликлар, герман-швейцарлар, эльзасликлар, люксембургликлар учун ҳам она тили ҳисобланади.

Француз тили ҳам шундай, Французлар учун бу тил она тили ҳисобланса, Жазоирда яшовчи халқлар, Канадада яшовчи халқнинг бир қисми ҳам француз тилида сўзлашадилар. Жаҳонда 2 мингдан зиёд тил бўлган бир вақтда бевосита «тилдан-тилга» формуласи бўйича таржима қилиш амалда ниҳоятда қийин.

Таржима мамлакатимиздаги қардош халқлар ўртасида дўстона алоқалар ўрнатиш ва ривожлантиришда барча миллий маданиятларнинг байналмилал заминини мустаҳкамлашда фаол роль ўйнайди.

Таржима – бу фақат алоқа воситасигина эмас, балки ўзига хос лисоний-услубий ва терминологик бойитишнинг қудратли омили ҳам ҳисобланади.

Айниқса, ҳозирги даврда халқлар ўртасида ҳамкорлик, ҳамжихатлик, ўзаро ва ҳар томонлама алоқалар ниҳоятда жадаллашиб, зўрайиб бораётган асрда кўп миллатли маданиятнинг таржимасиз тараққий этишини тасаввур қилиш қийин.

Таржима - умумдавлат иши.

Янги авлодни тарбиялашда адабиёт ва таржима ҳам шунчалик давлат аҳамиятига молик ишдир.

Республикамиз ҳозирги пайтда ялпи саводхон ўлка, ривожланган қишлоқ хўжалиги, юксак маданияти, адабиёт ва санъатга эга бўлган ўлка ҳисобланади. Бугунги ўзбек китобхони нафақат ўз классик ва рус адибларининг асарларини ўқиб ундан баҳра олмоқда, қолаверса, таржима туфайли жаҳон дурдоналаридан ҳам баҳраманд бўлмоқда.

Бу борада бизнинг ёзувчиларимиз таржимачилик соҳасида ҳам баракали меҳнат қилмоқдалар.

Таржимада бир-бирига зид қонунлар асосан 4 тани ташкил қилади:

1. Таржима назарияси қандай бўлмоғи керак. Адабиётшунослик асосига қурилиши керакми ёки тилшунослик замирида ривожланиши керакми?

2. Таржиманинг хусусияти қандай бўлмоғи лозим: асар ҳижжалаб, сўзма-сўз таржима қилиниши керакми ёки эркин ижодий таржима бўлмоғи керакми?

3. Асл нусхада акс этган миллий ўзига хосликни қандай бериш лозим. Таржимада унинг ўзга тилга хос миллий хусусиятларини бериш керакми ёки уни ўз миллий андозасига хос бериш керакми?

4. Ҳамма нарсани билиб бўлади, ҳамма нарсани таржима қилиш мумкин ёки аксинча, тил фикрнинг қолипи эмас, балки дунёни такрорланмас бир тарзда ўзига хос идрок қилишдан иборатдирки, шунинг учун бир тилдан бошқа тилга таржима қилиш мумкин эмас.

Таржимашунос олим А.Д.Швейцер ўзининг «Таржима жараёнини лингвистик ўрганиш муаммолари» мақоласида таржима назариясининг лингвистик йўналишини топиш, белгилаш ва ривожлантиришда катта аҳамиятга эга, у ҳаётга реал вазиятга мурожаат қилишдек ғоят муҳим омилни

инкор этадиган таржима жараёни моделини рад қилиш керак, деган фикрни илгари суради.

1970 йилда Лейпцигда бўлиб ўтган лингвистик таржима назариясига бағишланган симпозиумда таржима масалалари А.Д.Швейцер қўйган тарзда эмас, балки бошқачароқ йўналишда муҳокама қилинди. Булар қуйидагилардан иборат:

1. Икки ёки бир нечта тилда лисоний ва услубий унсурларнинг эквивалентлик (муқобил) муносабатларини ўрганиш.

2. Таржима жараёнининг қонуниятлари тамойилларини ишлаб чиқиш.

3. Таржималар матнини таҳлил қилиш схемаларини (андозаларини) яратиш.

Таржимашунослик фани умумфилологик аспектда ўрганилади. У тилшунослик, адабиётшунослик, стилистика фанлари билан узвий боғлиқ.

Таржимашунослик фани – таржима қонуниятлари, таржима қилиш тамойилларини ўрганадиган филологик фан ҳисобланади.

Иттифоқимизда таржима назарияси ўз тараққиётининг илк онлариданоқ икки тармоқда ривожлана бошлади:

Биринчидан: К.Чуковский бошлаб берган бадиий таржима назарияси.

Иккинчидан: Ўша йилларда К.Чуковский билан ҳамкорликда, кейинчалик алоҳида яратилган А.Федоровнинг таржиманинг лингвистик назариясидир.

Биринчи назария диққат эътиборида бадиий таржима эстетикаси, таржимани сўз санъатининг бир кўриниши деган муаммо турса, иккинчидан, таржима умумий тилшунослик, лексикология, грамматика, айрим тиллар стилистикаси билан боғлиқ равишда ёритилади. Ҳар иккита муаммо ўз йўлида ривожланиши кескин мунозарага сабаб бўлади.

А.Реформатскийнинг 1952 йилда эълон қилинган «Таржиманинг лингвистик масалалари», А.Федоровнинг «Таржима назариясининг асосий масалалари» рисоалари босилиб чиққандан кейин иккинчи назарияни ёқлаб чиққан таржимашунос олимлар: В.А.Комиссаров, А.Д.Швейцер, Л.С.Бархударовларнинг; ва чет элда, Францияда Ж.Мунен ва бошқаларнинг китоблари босилиб чиқди. Улар таржимага асосан қиёсий тилшунослик, чет тилларни ўқитиш методи тилнинг коммуникатив моҳиятини ўрганиш объекти сифатида қарайдилар.

Таржима ўзининг эстетик моҳияти билан ижодий жараён ҳисобланар экан, уни тушуниш учун адабиётшунослик назариясига эҳтиёж сезамиз. Бу адабиётшунослик ҳам тилшунослик ҳам бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, бири иккинчисини тўлдириб келади демакдир. Шунинг учун таржимашунослик фани адабиётшунослик ва тилшунослик фанлари билан узвий боғлиқ.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. Умуман таржима нима?
2. Таржиманинг лингвистик ва экстралингвистик фактлари нималардан иборат?
3. Таржиманинг хусусияти нимадан иборат?
4. Таржима мутахассислигига кириш курсининг асосий мазмун моҳияти нимадан иборат?
5. Таржима назарияси адабиётшунослик асосига қурилиши керакми? ёки тилшунослик замирида ривожланадими?
6. Тилшунос олим А.Д.Швейцернаинг қарашлари тўғрисида фикрингизни баён этинг.

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Таржима – қадимий санъат, таржима–алоқа воситаси, таржима-қардошлик, дўстлик қуроли, жаҳон таржима мактаби, таржима-лисоний-эстетик ходиса, бевосита-билвосита таржима, таржиманинг лингвистик (лисоний) ва экстралингвистик (ғайри-лисоний) омиллари.

Адабиётлар.

1. А.А.Федоров. Введение в теорию перевода. –М., Высшая школа, 1957.
2. А.В.Федоров. Основы общей теории перевода.-М., Высшая школа, 1983
3. В.Н.Комиссаров. Теория перевода. –М., Высшая школа, 1990.
4. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент, 1978.
5. Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари. –Тошкент. Ўқитувчи, 1988.
6. Иржи Левый. Искусство перевода. –М., Прогресс, 1974
7. А.Д.Швейцер. Теория перевода. –М., 1988.

ИККИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАРЖИМА ТЎҒРИСИДА АСОСИЙ КОНЦЕПЦИЯЛАР¹.

Таржима хусусида гап борар экан, бир тилдан бошқа тилга алоҳида сўзларни, сўз бирикмаларини, бутун бир асарни таржима қилиш назарда тутилади. Таржима бир-бирига оилавий жиҳатдан яқин тиллардан ёки тамоман бошқа-бошқа оилага мансуб бўлган тиллардан амалга оширилади.

Таржима тенг маънолилиқ (муқобиллик) ни тақозо қилади, бошқача қилиб айтганда, амалга оширилган таржима аслиятга мазмун жиҳатдан мувофиқ бўлиши лозим. Бу ҳодиса ҳамيشа таржима назарияси ва амалиётининг асосий муаммоси бўлиб келмоқда.

Ҳозирги даврда таржиманинг тенг маънолилиқ ёки аслиятга мувофиқлик тушунчаси ҳақида ҳар хил қарашлар мавжуд. Қуйида уларнинг айримлари билан танишамиз:

Шаклан мувофиқлик тушунчаси.

Таржима тарихи таржиманинг тенг маъноликка асосланганлигини аллақачон тасдиқлаган. 60-йилларгача таржимада тенг маънолилиқ муаммоси ҳақида баён қилинган қарашларни қуйидагича изоҳлаш мумкин: Аслиятдаги ҳамма нарсани сўзма-сўз, ҳарфма-ҳарф ўгириш шарт деган фикр ҳукмрон эди. Иложи борича аслият матнини шаклан ўгириш талаб этиларди.

Аслиятнинг фақат тўғридан-тўғри қайта яратиб бўлмайдиган жойларигина ўзгартирилар, алмаштирилар ёки бўлмаса матндан тушириб қолдирилар эди.

Диний «муққадас» китобларни таржима қилишга тўғри келганда, уларни «оллоҳнинг сўзлари» деб аниқ ва сўзма-сўз таржима қилинар эди. Сўзма-сўз таржима китобхонни таржима асарини ўқишдан бездиради ва унда қизиқиш уйғотмайди.

Мазмунан мувофиқлик тушунчаси.

Таржиманинг, ушбу йўналиши «ҳижжалаб», яъни сўзма-сўз таржима қилиш усулига қарши бўлган эди. Ушбу йўналиш тарафдорлари қуйидаги икки талабга риоя қилган ҳолда таржимани амалга оширганлар.

1. Аслият матнининг барча муҳим элементларини таржима қилиш.
2. Таржима қилинаётган тил нормаларига амал қилган ҳолда ўгириш.

Шу икки ҳолатга амал қилиб таржима қилинса, мазмунга мувофиқлик, яъни таржима матнининг икки муҳим хусусияти – шакл ва мазмун мувофиқликка эришиш мумкин, деган хулоса қилинар эди.

---

¹ Ушбу мавзунинг ёритишда катта ўқитувчи П.Усмоннинг маъруза матнларидан фойдаланилди.

Мазмунан мувофиқлик концепцияси таржима тафаккури тараққиётида олға босилган қадам эди. Унинг қоидаларига амал қилган ҳолда амалга оширилган таржималар анча мазмунли бўлиб китобхонларни ўзига жалб қилган эди. Аммо мазмунан мувофиқлик тушунчасини назарий жиҳатдан мукамал деб бўлмайди. Асл нусханинг мазмуни берилса-ю, унинг экспрессивлиги ва услубий ўзига хослиги таржима тилида ўз аксини топмаса, уни мукамал таржима дейиш мумкинми? Албатта, йўқ.

Мукамал (адекват) таржима тушунчаси.

Адекват таржима тушунчасининг муаллифлари бўлган А.В.Федоров ва Я.И.Рецкер таржимани аниқ ҳикоя қилиб бериш деб тушунмасликка даъват этадилар. Таржима ҳам, ҳикоя қилиб бериш ҳам, агар улар юқори савияда амалга оширилган бўлса, таржима қилинган тил норма қоидаларига мувофиқдир.

А.В.Федоров ва Я.И.Рецкернинг фикрича, мукамал таржима деганда асл нусхани тўлиқ акс эттирувчи, унга мувофиқ ва у билан тенглашадиган таржима – адекват таржимадир.

Мисол тариқасида қуйидаги мақолларнинг таржимасига эътибор берайлик:

Ўзбек тилида: - Кўрпангга қараб оёқ узат.

Француз тилида: - Il faut tailler la robe selon le drap.

Инглиз тилида: - Cut your coat according your cloth.

Ўзбек тилида: - Темирни қизиғида бос.

Инглиз тилида: - Strike the while it is hot. Эқв. (make hey white the sun shines)

Француз тилида: - Il faut battre le fer pendant qu'il est chaud.

Ўзбек тилида: - Балиқ бошидан сасийди.

Рус тилида: - Рыба тухнет с головы.

Инглиз тилида: - Fish begins to stink at the head.

Француз тилида: - Le poisson commence toujours à sentir par la tête.

Динамик (функционал) тенг маънолилик тушунчаси.

Таржимада функционал тенг маънолилик тушунчаси америкалик олим Юднин Найда томонидан киритилган. Одатда таржимада тенг маънолилик аслият матнини таржима билан қиёслаш орқали аниқланади.

Найда асл нусха матнини ўқиган киши билан таржима матнини ўқиган кишининг нечоғлик таъсирланганини таққослашни таклиф этади. Агар ўша таъсирланишлар ўзларининг умумий сифатлари билан бир-бирига муқобил бўлса, ўшанда матн таржимаси аслиятга муқобил саналади. Шуни таъкидлаш керакки, таъсирланишлар муқобиллиги деганда этнолингвистик ва миллий маданий тафовутлар туфайли эришиб бўлмайдиган айнанлик эмас, балки ўхшашлик назарда тутилади. Ушбу концепция тушунчаси таржима муқобиллиги ҳақидаги барча нуқтаи назарлардан тубдан фарқ қилади.

Таржима муқобиллиги бошқа барча тушунчалар доирасида асл нусха ва таржима матнини қиёслаш йўли билан аниқланса, (функционал) муқобиллик ўша матнларни қабул қилувчиларнинг тилдан ташқари таъсирланишларини таққослаш йўли билан аниқланади.

Таржима назарияси – амалий фан бўлиб, унинг вазифаси амалиётда тадбиқ этиладиган таржима муқобиллигининг айрим мезонларини, унга эришиш йўллари кўрсатишдан иборатдир.

Функционал муқобиллик тушунчасининг афзаллиги шундаки, у таржима муқобиллигини истаган ўзаро фикр алмашув нуқтаи назаридан аниқлайди.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. «Концепция» нима?
2. Шаклан мувофиқлик тушунчаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
3. Мазмунан мувофиқлик деганда нимани тушунасиз?
4. Мукамал (адекват) таржима деганда нимани тушунасиз?
5. Динамик (функционал) тенг маънолилиқ тушунчаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Концепция, шаклан мувофиқлик, мазмунан мувофиқлик, мукамал, адекват, функционал тенг маънолилиқ, сўзма-сўз таржима, аслият, тил нормалари, таржима тафаккурининг услубий ўзига хослиги, асл нусхани тўлиқ акс эттириш, миллий-маданий тафовутлар.

Адабиётлар.

1. А.В.Федоров. Введение в теорию перевода. –М., Высшая школа, 1957.
2. А.В.Федоров. Основы общей теории перевода. –М., Высшая школа, 1983.
3. В.Н.Комиссаров. Теория перевода. –М., Высшая школа, 1990.
4. Я.И.Рецкер. Теория перевода и переводческая практика. –М., 1974.
5. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент, 1978.
6. Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари.-Тошкент, 1983.

УЧИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАРЖИМА ВА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Аввало «интерпретация» сўзининг луғавий маъносини тушуниб олайлик. У лотинча «interpretatio» сўзидан олинган бўлиб, «тушунтириш» маъносини беради: «интерпретациялаш» эса – изоҳлош, шарҳлаш, талқин қилиш демакдир.

«Сўз, ибора ёки воқеа-ходиса ва шу кабилар маъносини тушунтирмоқ, унинг моҳиятини очмоқ, шарҳламоқ»² демакдир.

«Таржима – чинакам санъатдир. Таржима санъати аслиятни айнан такрорлаш санъати эмас. Бу умуман назарий жиҳатдан ҳам, амалий жиҳатдан ҳам умуман мумкин бўлмаган иш. Таржима санъати – қайта яратиш санъатидир. Қайта яратилган нарса аслига айнан ўхшамайди, агар айнан ўхшаса, у қайта яратилган бўлмасдан, балки кўчирма бўлади. Кўчирма эса – санъат эмас, балки такрордир. Санъатда такрор бўлмайди»³.

Таржима қилишдан мақсад асл нусхани эгаллаш, сақлаш ва китобхонга етказишдир.

Таржима – қайта яратишдан иборат. Таржима жараёни – ижодий жараён. Таржимашунос олим Ғайбулла Саломов таржима жараёни уч босқичдан иборат эканлигини таъкидлайди. Булар – қуйидагилар:

- 1) Асл нусхани идрок этиш;
- 2) Асл нусха интерпретацияси;
- 3) Асл нусхани қайта ифодалаш.

1. Асл нусхани идрок этишда матн сўзма-сўз идрок этилади. Мазкур босқичда таржимон олдида баъзи бир қийинчиликлар туради: Булардан: матнни нотўғри ўзлаштириш, яқин тилларда сохта эквивалентлар домига тушиб қолиш, матнда ишлатилган айрим хос сўзларнинг маъносига тушунмаслик кабилар киради.

2. Иккинчи босқичда таржимон муаллиф томонидан ишлатилган услубий омилларга эътибор қилиши назарда тутилади.

3. Учинчи босқичда таржимон муаллиф томонидан яратилган бадиий воқеликни тўлалигича идрок этиши керак. Агар таржимон ҳақиқий санъаткор бўлса, асарда иштирок этувчиларнинг ўзига хос характер хусусиятларини, тилини, тўлалигича идрок этиб, кенг мушоҳада юритади⁴.

Таржимон воқеликни асарда кўрсатилгани даражасида билсагина бадиий, ҳаққоний таржима ярата олади.

Машҳур чех таржимашунос олими Иржи Левий «Таржима санъати» (1974) китобида қуйидаги фикрларни келтиради:

«Асл нусха билан таржима тилининг материали бир-биридан жиддий фарқ қилганлиги туфайли улар ўртасида фикрни ифодалаш тарзида семантик ўхшашлик бўлмайди, бинобарин лисоний аниқ таржиманинг бўлиши мумкин

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. З.М.Маъруфов таҳрири остида. I том. Москва. «Рус тили нашриёти» 1981. 318 бет.

³ К.Чуковский. «Высокое искусство», Изд. «Искусство» М., 1964. 166-167 бетлар.

⁴ Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. Ўқитувчи. Т., 1978. 101-106 бетлар.

эмас. Асарни фақат «интерпретация» қилиш мумкин. Кўпинча шундай бўладик, таржимоннинг тили аслият тили сингари кенг ва ранг-баранг ифодалашга имкон бермайди; бундай ҳолда таржимон фақат маънонинг бир қисмини ифода эта оладиган бир мунча тор семантик бирликни танлайди. Бунинг учун ҳам у текст ортида турган воқеликни билиши лозим ¹»

Асл нусха муаллифидан воқеликни тўғри интерпретация қилиш талаб этилса, таржимондан – асл нусхани тўғри интерпретация қилиш талаб қилинади.

Бунда 3 ҳолатга эътиборни қаратиш лозим.

1) Асарнинг объектив маъносини аниқлаш.

2) Таржимоннинг интерпретациявий мавқеи.

3) Шу мавқедан туриб асарнинг объектив моҳиятини интерпретация қилиш – асарни таржима қилиш концепцияси ва нималарни ўзгартириш заруриятини аниқлаш.

Демак, таржима ҳамма вақт муайян даражада интерпретациядир. Таржима интерпретацияси тўғри бўлиши учун унинг ибтидо нуқтасига асарнинг бош хусусиятларини асос қилиб олмоқ керак, унинг объектив қимматини сақлаш эса таржимоннинг мақсади бўлиши лозим ².

Юқорида айтилган фикрларнинг исботи сифатида қуйидаги мисолларга эътибор қилайлик:

Cette pension, connue sous le nom de la maison Vauquer, admet également des hommes et des femmes, des jeunes gens et des vieillards, sans que jamais la médisance ait attaqué les mœurs de ce respectable établissement.(H. de Balzac «Le père Gorio»)

Пансион, под названием «Дом Воке», открыт для всех – для юношей и стариков, для женщин и мужчин, и все же нравы в этом почтенном заведении не вызывали нареканий. (Пер. Е.Кроша. О.Бальзак. «Отец Горио»)

«Вокелар хонадони» деб аталмиш пансионнинг эшиклари – ёшлар ва қарияларга, аёллар ва эркакларга бирдай очиқ эди; Бу ердаги расм-русумлар ҳеч кимни маломатга қолдирмас эди.

Масалан, инглиз тилида қуйидаги жумланинг таржимасига эътибор қилайлик:

God knows you can't take it in through your head.

God knows – Худо шоҳид. Таржима усули – контекстуал сўз алмаштириш орқали ўгирилаяпти.

Through your head – калланг орқали. Бунда сўз бирикишининг мос келмаслиги кузатилаяпти. Таржима усули – лексик алмаштириш орқали амалга оширилаяпти. Таржимон ўз интерпретациясини тугатгандан сўнг, жумлани таржима қилади.

«Худо шоҳид, сен билимларни ўз калланг орқали ололмайсан».
(Е.С.Азнаурова «Translation Theory and Practice» - Т.; 1989. 126 б.)

Дарҳақиқат, Иржи Левий таъкидлаганидек:

¹ Иржи Левый. Искусство перевода. Изд-во «Прогресс», М., 1974, стр 49-77.

² Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. «Ўқитувчи» нашриёти. Тошкент-1978. 101-104 бетлар.

- «Таржимон ўз интерпретациявий мавқеини яхши ўйлаб туриб белгилайди, бунда у ўз таржимаси билан китобхонга нима демоқчилигини билиб иш кўради¹.»

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. «Интерпретация» сўзининг маъносини изоҳлаб беринг.
2. Таржимоннинг интерпретациявий мавқеи нимадан иборат?
3. Таржима жараёнидаги уч босқич тўғрисида фикрингизни баён этинг.
4. Таржимашунос олим Иржи Левийнинг «Матн интерпретацияси» тўғрисида айтган фикрларини шарҳлаб беринг.

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Интерпретация, асл нусха интерпретацияси, тил воситаларининг услубий ва маъно – мазмунини англаш, асарнинг объектив маъноси, таржимоннинг интерпретациявий мавқеи, сўзма-сўз, идрок этмоқ, хос сўзлар, семантик бирлик.

Адабиётлар.

1. Иржи Левый. Искусство перевода. – М., Прогресс, 1974.
2. К.А.Долинин. Интерпретация текста. – М., Просвещение, 1985.
3. А.И.Домашнев. И.П.Шишкина. Интерпретация художественного текста. – М., Просвещение, 1983.
4. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент, Ўқитувчи, 1978.

---

¹ Иржи Левый. Искусство перевода. М., 1974. стр.73.

ТЎРТИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАРЖИМА ТУРЛАРИ.

Юқоридаги мулоҳазаларимизда, умуман «таржима» нима? Уни қандай тушунамиз? Таржимашунослик фанининг вужудга келиши, унинг адабиётшунослик ва тилшунослик фанлари билан боғлиқ бўлиши ўрганилди. Таржиманинг назарий аспектда ўрганилиши уни турларга бўлиб ўрганишни тақозо этади. Энди кўриладиган масала таржима турлари тўғрисидадир. Маълумки, ҳар қандай тил оғзаки ва ёзма нутқда ифодаланади.

1. Оғзаки таржима.(Оғзаки матнни оғзаки таржима қилиш)

Бунда иккита тил оғзаки нутқ формасида ишлатилади. Мазкур таржиманинг икки хил кўриниши мавжуд. 1. Синхрон таржима (бир вақтда қилинадиган таржима). 2.Кетма-кет қилинадиган изчил таржима.

Оғзаки таржимада таржимон айтилаётган нутқ мазмунини тез ўқиб олиши, олдиндан тайёрланиб тез таҳлил қилиш кўникмасини ва тўхтамай таржима қилиш усуллари ишлаб чиққан бўлиши керак. Оғзаки таржима жараёнида таржимон таржима қилаётган матнни тузатиш ёки қайтадан таққослаш имкониятига эга эмас.

Оғзаки таржиманинг характерли хусусияти шундаки, таржимон матнни аввало акустик формада, яъни эшитиб ва оғзаки формада эшитганларини таржима қилади.

Оғзаки таржиманинг иккинчи асосий характерли хусусияти унинг ўзига хос нутққа эга бўлишидир. Айрим ҳолларда шундай вазиятлар бўлиб қоладики, таржимон нотикдан гапда қачон эга ва кесимни айтишини кутиб, кейин таржима қилишга киришади.

Масалан, француз ва инглиз тилларида куйидагича схемада бўлиши шарт:

SPO Субъект – предикат – объект.

Ўзбек тилида эса:

SOP Субъект – объект – предикат.

Шу боис, ўзбек тилидан инглиз тилига ёки француз тилига таржима қилишда, ўзбек тилида предикатнинг айтилишини кутиш лозим бўлади.

Мисол: Минглаб кишилар нейтрон бомбасига қарши уюштирилган митингда қатнашдилар.

Thousands of people participated in the meeting of against N-bombs.

Синхрон таржима – бу таржиманинг шундай туридирки, бунда таржимон сўзловчининг нутқини эшитиб, шу заҳотиёқ икки-уч дақиқада таржима қилиши керак. Қоидага мувофиқ синхрон таржима техник воситаларни қўллаш йўли билан амалга ошади. Бунда сўзловчининг нутқи махсус кабинада ўтирган таржимонга «эшитгичлар» орқали етказилади ва таржимоннинг микрофонга берган таржимаси тингловчиларга етказилади.

Синхрон таржима жараёнида таржимон жуда катта руҳий ва жисмоний машаққатни бошдан кечиради. Синхрон таржима жараёни – ўта мураккаб жараён ҳисобланади. Таржимон сўзловчи нутқи тезлик даражасидан орқада

қолмасдан таржима қилиши зарур. Шунинг учун, синхрон таржимонлар 20-30 дақиқа мобайнида ишлайдилар, синхрон таржима бораётган пайтда таржимонлар ўрин алмашадилар.

Синхрон таржиманинг яна бир тури борки, бунда таржимон Рецептор ёнида туриб ёки ўтириб паст овозда (шивирлаб) нотикнинг нутқини таржима қилади. Бунда Рецептор таржимани бевосита ёки эшитгич орқали қабул қилади.

Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада таржимон сўзловчи нутқини тугатгандан сўнг ёки нутқнинг қандайдир бир қисмини тугатгандан кейин таржимасини бошлайди. Таржиманинг бу турида таржимон сўзловчи нутқидаги асосий бўғинларни илғаб олиши, агар нутқ узунроқ бўлса, бунда таржимон унинг энг муҳим жойларини ёза бориши керак, бу эса таржимонга эшитган матнни эсга келтиришни таъминлайди. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима таржимоннинг фикрлаш қобилиятига ва эсда сақлаш қобилиятига боғлиқ. Француз таржима назариясининг асосчиси Эдмон Кари ўзининг «La traduction dans le monde» китобида француз дипломати Андре Франсуа Понсенинг «Миллатлар Иттифоқида» 2,5 соат давом этган нутқининг кетма-кет қилинган изчил таржимаси хусусида гапиради. Кетма-кет қилинадиган изчил таржима Жан Эрбер, Роббер Конфино, ака-ука Каминкер, Жорж Матъе номлар билан бевосита боғлиқ. Антуан Веллемана Женева университети қошида таржимонлар мактабига асос солганлардан бири ҳисобланади. Ғарбда бу мактаб ўз мавқеига эга эди. Оғзаки таржиманинг яна бир ўзига хос хусусияти шундаки, ёзма матнни оғзаки таржима қилишда матн мазмунини тез ўқиб олиш, олдиндан тайёрланиб тез таҳлил қилиш кўникмасига эга бўлиб, тўхталмай таржима қилиш усуллариининг ишлаб чиқилиши назарда тутилади. 1800 босма белгидан иборат матнни 10 дақиқа ичида таржима қилиш керак бўлади. Бу турдаги таржима «at sight» таржима дейилади.

Ёзма таржима. Таржиманинг бу кўринишида таржимон кўлида аслият матни бўлиб, таржима жараёнида унга бир неча маротаба мурожаат этиши мумкин. Таржимасини қайта кўриб чиқиб, аслият билан солиштириш имкониятига эга бўлади. Таржима жараёнида мутахассислардан маслаҳат олиши мумкин. Бу эса таржиманинг ҳар томонлама мукамал чиқишига ёрдам беради. Аммо оғзаки таржимада – бу имкониятлар бўлмайди. Ёзма таржимани оғзаки таржималардан фарқлайдиган факторлардан бири бу – вақтдир.

Оғзаки таржимада таржимон нутқининг бир қатор характерли хусусиятлари бор. Синхрон таржимада таржимон нутқи баланд ва тез темпда олиб борилади. Мазкур таржимада сўзларнинг сони таржима қилинаётган нутқ ҳажмига боғлиқ. Кетма-кет қилинадиган изчил таржимада нутқ темпи пасаяди, чунки таржимон кўлёмасига эътибор бериши ва аслиятда айтилган фикрни тушуниб тингловчига етказиши лозим.

Оғзаки таржима назариясида таржимонларга қуйидаги талаблар қўйилган, уларга таржимонлар албатта амал қилишлари шарт.

1. Аниқ талаффуз қилиш.
2. Нутқнинг бир хил ритмлилигига эътибор бериш.

3. Жумлада маъно жиҳатдан ўзаро боғланишга эътибор бериш.

Оғзаки таржиманинг асосий характерли хусусияти – унга ёзма таржимага қарама-қарши ўлароқ махсус таржима деб қараш керак. Оғзаки таржима назарияси билан шуғулланувчи мутахассислар таржиманинг бу кўринишида ҳам сон, ҳам сифат жиҳатдан характерли хусусиятларни кўрсатиб ўтадилар.

Ёзма ва оғзаки таржималар бир-биридан алоқада бўлувчиларнинг иштироки билан ҳам характерланади.

Масалан: Ёзма таржимада таржима жараёни «коммуникант» сиз, яъни сўзловчи билан ўзаро алоқасиз тарзда ўтади. Таржимоннинг диққат марказида таржима қиладиган матн туради. Таржимонга фақат таржима тугатилгандан сўнг баҳо берилади.

Оғзаки таржимада таржимон коммуникант билан контактда бўлади. Таржимон сўзловчининг нутқи қандай бўлишидан қатъий назар, уни таржима қилиши керак. Шунинг учун таржимон билан сўзловчининг ўртасида ўзаро бир-бирини тушуниш ётади.

Таржимашунос олим А.Ф.Федоров ёзма таржиманинг қуйидаги кўринишларини кўрсатиб ўтади.

1. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси.

2. Оммавий – сиёсий адабиёт, публицистика (ижтимоий-сиёсий масалаларга оид адабиёт ва нотиклик нутқини таржима қилиш).

3. Бадиий асар таржимаси.

Оғзаки таржиманинг яна қуйидаги кўринишлари мавжуд. Булар қуйидагилар:

А) Ёзма матнни оғзаки таржима қилиш. Бунда чет тили ёзма равишда ишлатилган бўлиб, таржима тили оғзаки формада ишлатилади. Таржимон аслият матнини аввал ичида ўқиб ёки абзац билан ўқиб, кейин таржима қиладди.

Б) Оғзаки матнни – ёзма равишда таржима қилиш.

Чет тили оғзаки нутқда ишлатилиши ва уни ёзма равишда таржима қилиши керак.

Таржиманинг бу тури амалиётда жуда кам ишлатилади. Оғзаки айтилган сўзларни стенография ёрдамида ёзиб олиниб (яъни шартли белгилар асосида ёзиш) кейин стенографик матн таржима қилинади. Бунда оғзаки – ёзма таржиманинг алоҳида кўриниши ҳисобланади: Масалан:

□- ер юзи, дунё; земный шар, мир.

х- инсоният; человечество.

!- қомус, закон, конституция.

°°°- бойлик, капитал; капитал, богатство.

”- буйруқ, қарор; приказ, постановление.

(Р.К.Минъяр Белоручев Пособие по устному переводу. М., 1969.

стр.184-189.)

Чет тили фанларини ўрганишда дарсларда қўлланиладиган диктант таржималар ҳам бор, бу қуйидагича амалга ошади.

Чет тили ўқитувчиси секинлик билан айтган диктантни ўқувчилар она тилига таржима қилишлари керак.

Юқорида кўрсатиб ўтилган таржима турларининг қуйидаги схемада тасвирини берамиз:

Чет тили -----1-----она тили

Ёзма -----2-----ёзма

Оғзаки-----3 -----оғзаки

Матннинг жанр хусусиятларига кўра таржимаси:

Газета – ахборот, ҳужжатлар, сиёсий ижтимоий адабиётларни таржима қилишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Сиёсий – ижтимоий соҳага оид материалларни таржима қилишда ишлатиладиган лексик бирликларни 2 та асосий гуруҳга ажратишимиз мумкин.

1 – гуруҳга кирувчи мавзу мазмунига доир бўлади.

2 – гуруҳни ташкил этувчи сўзлар умумий ишлатиладиган сўзлар бўлиб, улар турли хил мавзуларда ишлатилади.

- A delegation of American businessmen arrived in Tashkent yesterday for talks with Uzbek trade organizations.

Hier, la délégation des biznessmens américains est arrivée à Tashkent pour des pourparlers commerciaux avec des organizations ouz beks.

Вчера в Ташкент для переговоров с узбекскими торговыми организациями прибыла делегация представителей американских деловых кругов.

- Ўзбекистондаги савдо ташкилотлари билан музокаралар олиб бориш учун Америка ишбилармонлари доирасидан иборат бўлган делегация кеча Тошкентга ташриф буюрди.

Сиёсий-ижтимоий ҳужжатларни таржима қилишда сўзнинг аҳамияти жуда каттадир. Бунда таржима эквивалентлари муҳим роль ўйнайди.

Доимий эквивалентли сўзлар:

Жаҳон Касаба Союзлари Федерацияси.

Всемирная Федерация Профсоюзов.

La Fédération Syndicale Mondiale.

Organization of Trade Union Federation.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. (Б.М.Т.)

Organization des Nations Unies (O.N.U.)

United Nations Organizations. (U.N.O.)

Доимий эквивалентли сўзларга – реалиялар (хос сўзлар), газета тилига оид турли хил фразеологик бирликлар қиради.

2) Иккинчи ҳолатда таржимон олдида энг қийин масала туради. Бу ҳам бўлса, жуда кўп эквивалентлардан текстга монанд муқобил вариант топиш лозим.

3) Учинчи ҳолатда таржимоннинг ўзи эквивалент топиши лозим.

Бундай ҳолатда у неологизмларга, реалияларга (луғатларда кўп кайд этилмаган сўзларга) мурожаат этади.

Масалан: «clanique» - сўзининг ўзаги «clan» «қабила» маъносини беради. «Ique» суффикси нисбий сифат яшашда қўлланилади. «clanique» сўзини «қабилага оид» деб таржима қилиш мақсадга мувофиқдир.

Газета – ахборот, сиёсий-ижтимоий ҳужжатларни таржима қилишда сўзларнинг кўп маънолилиги катта аҳамиятга эга. Энг аввал сўзнинг контекстдаги маъносини тўғри таржима қилиш керак.

Масалан «engager» феъли асосий маъноси «жалб қилмоқ»дан ташқари «тортмоқ, гирифтор қилмоқ» каби кўчма маъноларда ҳам ишлатилади.

1. Il engage son ami dans une mauvaise affaire.

2. Il m'a fallu plus d'un effort pour engager mon ami dans cette entreprise.

1. У дўстини ёмон ишга тортди.

2. Дўстимни бу идорага жалб қилмоқ учун менга катта куч керак бўлди.

Инглиз тилида ҳам «engage» сўзи бир неча маънода ишлатилади, унинг қандай маънода ишлатилганини матн белгилайди. Масалан:

He is engaged in research work.

У тадқиқот ишлари билан банд.

She is engaged.

У унаштирилган.

She engaged my attention.

У менинг диққатимни ўзига жалб этди.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. Оғзаки таржима ва унинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
2. Оғзаки таржима жараёнида таржимонларга қўйиладиган талаблар нималардан иборат?
3. Синхрон таржима нима?
4. Кетма-кет изчил таржима жараёнини тушунтиринг.
5. Ёзма таржиманинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?
6. Ёзма таржиманинг кўринишлари тўғрисида гапиринг.
7. Газета хабарлари, расмий ҳужжат ва махсус илмий матнларнинг таржимаси тўғрисида фикрингизни баён этинг.
8. Матнни махсус белгилар (символлар) асосида ёзиш деганда нимани тушунасиз?

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Оғзаки таржима, синхрон таржима, кетма-кет қилинадиган изчил таржима, коммуникант, нутқ темпи, нутқнинг бир хил ритмлилиги, нотик нутқи, шартли белгилар (стенография).

Адабиётлар.

1. А.В.Федоров. Введение в теорию перевода. – М., Литературы на иностранных языках, 1958.
2. Минъяр-Белоручев Р.К. Пособие по устному переводу. – М., Высшая школа, 1969.
3. Чернов Г.В. Основы синхронного перевода. – М., 1987.
4. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. – Тошкент; Ўқитувчи, 1978.
5. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент; Ўқитувчи, 1983.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – М., Высшая школа, 1990.
7. Omon Muminov. A guide to simultaneous translation. – Тошкент, 2005.
8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1996.

БЕШИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: БАДИИЙ ТАРЖИМА.

Адабиётшунослик фанининг ҳозирги тараққиёти шуни кўрсатадики, ҳеч бир халқ адабиётини бошқа адабиётлардан ажратиб олиб, алоҳида ўрганиш мумкин эмас. Чунки жаҳон адабиёти ягона организм бўлиб, у катта-кичик турли миллий адабиётларнинг ўзаро таъсири ривожидан таркиб топади. Кишилар ер юзининг турли минтақаларида яшаб келишларидан қатъий назар, яратилган маънавий бойликларини ўзаро баҳам кўришга интилоқдалар, бир-бирларининг санъатидан, бадиий кашфиётларидан завқланиб, қалбан ва руҳан яқинлашиб бормоқдалар.

«Кундалик алоқа воситаси бўлган тилга нисбатан бадиий адабиёт тили - деб ёзади А.В.Федоров,- бу сўз усталари томонидан қайта ишланган тилдир¹.

Таржима миллатлар орасида бевосита маънавий алоқа қилиш қуроли. Чунки у маданий бойликлар, кишиларнинг кўп асрлик эзгу армонлари, ғояси ва қарашлари мужассамланган асарларни ўзга тил соҳиби бўлмиш халққа етказди, халқнинг кўнгил дафтарини намойиш этади.

Жаҳондаги турли-туман тилларда яратилган бадиий адабиёт асарлари катта таржима йўлида айрибош қилинади. Таржимасиз, фақат ўз ички ресурслари ҳисобигагина ривожланадиган, узок ва яқин бошқа халқлар бунёд этган маданий бойликлардан баҳраманд бўлмаган «соф» миллий «тиниқ» маданият, адабий ўзгармас «тоза тил» йўқ, бўлиши ҳам мумкин эмас.

Агар таржима бўлмаганида миллий маданиятлар ва инсониятнинг буюк даҳолари бунёд қилган ўлмас фан ва санъат обидалари яккаланиб қолган бўлар эди.

Таржима интернационализм ва халқлар дўстлиги қуроли. Таржима йўли билан миллий маданиятлар бир-бирларини бойтадилар. Тилда, тафаккурда, маданий адабий ҳаётда, санъатда ҳамма жойда унинг ўзига хос таъсири сезилиб туради. Таржима, айниқса сўз санъати бўлган бадиий адабиётда катта ўрин тутди.

Қардош халқлар адабиёти ва жаҳон прогрессив адабиёти намуналарининг ўзбек тилига таржима қилинаётганлиги таржимашунослигимизнинг катта муваффақиятлар билан олға ривожланаётганлигидан далолат беради. Миллий маданиятимизнинг жаҳон халқлари маданиятларининг энг яхши анъаналари билан яқинлашувига, халқлар ўртасидаги дўстликнинг кучайишига ва ўзбек китобхонларининг жаҳон прогрессив адабиёти намуналаридан баҳраманд бўлишига хизмат қилади.

Зотан, фан, маданият ва техника соҳасида рўй бераётган аксари оламшумул ҳодисалар бевосита таржима туфайли оммалашади. Бадиий таржиманинг тарбиявий, сиёсий, ғоявий ва эстетик аҳамияти ҳамда

---

¹ А.В.Федоров. Язык и стиль художественного произведения. М., ГИХЛ. 1963.

маърифатпарварлик ролининг бундан кейин ҳам тобора ошиб боравериши давр, замон талабидан келиб чиқади.

Ҳалқимизни жаҳон фани, техникаси, маданияти ва ижтимоий фикр тараққиётининг буюк ютуқларидан баҳраманд қилиш, ҳалқлар дўстлиги руҳида тарбиялаш каби муқаддас вазифани амалга оширишда таржимачилик иши ғоят катта аҳамиятга эга.

Бадиий таржиманинг мазмуни, хусусияти ва асосий шартлари.

Бизнингча, ҳам тўғри ва чиройли таржимагина мукамал ва идеал санъат асари бўла олади. Бундай таржима яратишнинг ўзи эса чинакам санъатдир. Бундай санъат таржимондан тўғри таржима қилиш доирасида чиройли таржима этишни ва чиройли таржима этиш доирасида тўғри таржима қилиш маҳоратини эгаллашни талаб этади. Таржима амалиётида қуйидаги хилма-хилликлар учраб туради.

1. Таржимонларнинг тажрибаси, малакаси ва эътиқоди бир-биридан жиддий фарқ қилиши натижасида келиб чиқадиган тафовутлар.

2. Таржимонларнинг таржима қилиш принципларини ҳар хил талқин этишлари туфайли келиб чиқадиган тафовутлар.

3. Таржимонларнинг услуби муаллиф услубига таъсир этиши натижасида табиий рўй берадиган тафовутлар.

Ана шу учта сабаб туфайли муайян бир асарни масалан ўн та таржимон ўз тилига ўгирса, натижада бир-биридан фарқ қиладиган ўн хил таржима ҳосил бўлади.

Бадиий таржимада муаллиф услубини ҳар бир таржимон ўзига хос услуб билан тиклашга интилиши таржимачилик амалиётида юз бераётган ана шу тафовутларга сабаб бўлади.

Агар таржимада муаллиф услуби тўғри берилмаган бўлса, бундай таржиманинг асл нусхага мослигига асло ишониб бўлмайди. Унда таржимон, беихтиёр муаллифнинг ўрнига ўзини қўйган бўлади. Таржимоннинг икки тилни мукамал билиши, турмуш тажрибаси, бадиий маҳорати ҳамда ёзувчи услубини тўла эгаллаши ва буни таржимада қайта тиклай олиши қанчалик зарур эканлигини яққол кўрсатади.

«Услуб» тушунчаси тор маънода талқин қилинганда асарда тасвирланган персонажлар нутқининг ўзига хос услуби тушунилади. Ҳар бир сўзнинг ўз услуби борки, албатта имло луғатидан сўзларга қараб, уларнинг услуб хусусиятларини аниқлайман дейиш беҳуда уриниш бўлар эди. Сўзларнинг услуб хусусиятлари бадиий матн ичида, сўзларнинг бирикишида очилади.

Масалан: «ўлмоқ» сўзи «дунёдан ўтмоқ, оёқ чўзмоқ, кўз юмди, абадий уйкуга кетди, жони узилди, куни битди, бандаликни бажо келтирди, асфаласофилинга жўнади» каби бирикмаларнинг ҳар бирида ўзига хос стилистик маънога эга. Бу стилистик вариантларнинг ҳар бирини ўз ўрнида ишлатишнинг катта амалий аҳамияти бор, башарти улар ноўрин қўлланса қўпол хато келиб чиқиши мумкин. Масалан «дунёдан ўтди» ўрнига «жони чиқди» деб бўлмайди¹.

¹ Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. Ўқитувчи нашриёти. Тошкент, 1978. 109-143 бетлар.

Бадиий асарни таржима қилиш учун тилнинг луғат бойлиги, чунончи синоним ва омонимлар, касб-хунар терминлари, диалектал, эскирган ва вульгар сўзлар, эркалалаш ва кичрайтириш, қочирик, матал ва идиомаларни ҳамда сўзларнинг мусиқийлигию, оҳангдорлигини, кўп маънолилигини, тилнинг талаффуз нормаларини, муболаға ва кичрайтириш хусусиятлари, юмор-ҳазил-мутойиба формаларини билиш зарур.

Таржимашунос олим Ғайбулла Саломов, бадиий асарни қайта яратиш жараёнида амалга ошадиган уч босқич тўғрисида тўхталиб, шундай фикрни келтиради:

1. Асл нусхани таржимон қандай қабул қилиши (тушуниши).
2. Асарни реал, авторнинг мақсад-муддаоси ва унинг ўзига хос услубини қандай талқин қилиши.
3. Сўз санъати намунасини ўз она тилида қайта тиклашда муқобил восита топа олиши.

Бадиий таржимани илмий тавсифлаш шундан иборатки, бунда сўзни сўз билан эмас, балки маънони маъно билан, оҳангни оҳанг билан, образни образ билан, юморни юмор билан бериш муҳим аҳамиятга эгадир».

Бадиий таржиманинг бошқа турдаги таржималаридан фарқи шундаки, сўз, жумла ёки бутун бир асарни тўғри ўгириш кифоя эмас. Бунда таржимон ҳам санъаткор бўлиши лозим¹.»

Таржимонлар ўзга миллий адабиётларда мавжуд бўлган энг сара, катта ижтимоий, адабий-эстетик ва тарбиявий аҳамиятга эга бўлган китобларни ўз тилларига ағдаришга ошиқадилар. «Қайта яратиш билан боғлиқ умумий адабий эстетик жараённинг уч томони: танишувдан келиб чиққан таржима, таржимадан келиб чиққан танишув, ҳамда буларнинг ҳар иккаласидан ҳосил бўлган таъсир бир-бири билан диалектик тарзда чамбарчас боғлиқдир².»

Бадиий таржиманинг бошқа турларига қараганда шеърий таржима «кўпроқ» санъатдир. Шеърий таржима бадиий таржиманинг олий нави деса бўлади. Насрий асарлар таржимасига ёзувчилардан ташқари профессионал таржимонлар ҳам журъат этадилар. Аммо шеърий таржима – бу аксарият шоирлар, шоир-таржимонлар ишидир. Тўғри, ахён-ахёнда илгари насрий асарлар таржимаси билан танилган таржимонлар ёхуд олимлар ҳам назм таржимасига қўл урганлар. Масалан, атоқли турколог олим Сергей Николаевич Иванов Алишер Навоийнинг «Лисонут-тайр» достонини қадимги ўзбек тилидан русчага таржима қилди. Талантли таржимон Қодир Мирмухаммедов Гомернинг машҳур «Иллиада»сини, атоқли ёзувчи Ойбек А.С.Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърий романини ўзбек тилига ўгирдилар.

Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сидан уч жилди Ҳамид Ғулом, Шоислом Шомухаммедов, Жуманиёз Жабборов, Назармат таржимаси туфайли халқимизнинг қўлига тегди¹.

Халқаро Фирдавсий мукофотининг лауреати адабиётшунос олим ва таржимон Шоислом Шомухаммедов Алишер Навоийнинг «Девони Фоний»

¹ Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари. Тошкент, 1983.

² Ғ.Саломов «Дўстлик кўприклари» Тошкент, 1979, 3-6 бет.

¹Бу ҳақда қаранг: Ғ.Саломов, Н.Комилов. Таржимон маҳорати. «Фан» нашриёти.Т., 1979 й. 9-бет.

мажмуаси материали асосида ёзган «Гуманизм – абадийлик ялови» номли мақоласида Фарбда илм-фаннинг, инсонга нисбатан гуманистик ғояларнинг тараққиётига Шарқ маданиятининг ютуқлари асос бўлди, деган фикрни тасдиқловчи бир қанча далилларни келтиради².

Юқорида номлари келтирилган адибларнинг ишларида шеърий таржима техникаси, қиёсий шеършунослик, шеърий талқин ва таржима, назм таржимасининг эволюциясини кузатишга алоқадор қимматли фикрлар баён этилган.

Лекин, ҳали шеърий таржима баҳсида назарий жиҳатдан қилинадиган ишлар кўп.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. Бадиий таржиманинг мазмуни, хусусияти ва асосий шартлари нималардан иборат? Фикрингизни мисолларда баён этинг.
2. Таржима жараёнида содир бўладиган тафовутлар тўғрисида гапиринг.
3. «Бадиий таржимада баҳолаш мезони-талқин» деган жумлани изоҳлаб беринг.
4. Шеърий таржиманинг ўзига хос хусусияти тўғрисида фикрингизни баён этинг.
5. Назм таржимасига қўл урган таржимонлар ва олимлардан кимларни биласиз?

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Бадиий таржима, адабий таъсир, жаҳон адабиёти, миллий адабиёт, бадиий маҳорат, миллий маданият, ижодий иш, ижодкор, адабий алоқа, ички ва ташқи таржимачилик сиёсати, таржиманинг тарбиявий, маърифий аҳамияти, маънавий бойлик, шеърий таржима – бадиий таржиманинг олий нави, шеърий талқин.

Адабиётлар.

1. Ғ.Саломов. Дўстлик кўприклари. – Тошкент, 1979.
2. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. – Тошкент, 1978.
3. В.Н.Комиссаров. Общая теория перевода. – М., 1999.
4. А.В.Федоров. Язык и стиль художественного произведения. – М., ГИХЛ, 1963
5. Л.С.Бархударов. Язык и перевод. – М., 1978.
6. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. – Тошкент, 1985.

---

² Ш.Шомухаммедов. Гуманизм абадийлик ялови. Т., 1974, 53-бет.

ОЛТИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАРЖИМОННИНГ МАҲОРАТИ.

«Маҳорат» сўзининг луғавий маъноси «Бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат; моҳирлик» тушунчаларини беради. Масалан: «ижодий маҳорат, ёзувчилик маҳорати, маҳорат орттирмоқ, маҳорат кўрсатмоқ, маҳоратга эришмоқ» маъноларида ишлатилади¹.

Таржима – ҳозирги кунда давримизнинг энг асосий муаммоларидан бирига айланди.

Бу муҳим муаммони ҳал этиш учун тилшунослар, адабиётшунослар, ахборот назарияси билан шуғулланувчилар, кибернетиклар ва бошқа кўпчилик мутахассислар шуғулланмоқдалар. Таржима ҳақида жуда кўп гапираяпмиз, аммо таржимонлар ҳақида, уларнинг ижодий ва илмий фаолиятини ўрганиш борасида етарлича фикр юритилмаяпти.

Холбуки, таржима жараёнида таржимон жуда катта роль ўйнайди².

Таржимонга жуда кўп нарса боғлиқ. Биз уни ҳар томонлама ўрганишимиз лозим.

Таржимоннинг ўз услуби, унинг ўзига хос ижодий сиймоси ҳам у амалга оширган таржимага таъсир кўрсатмасдан иложи йўқ.

Таржимон танлаган услубнинг таржимачилигимизда янгилиги фақат сўзда эмас, аввало жумла тузишида кўринади. Жумла – бу услуб калити ҳисобланади.

Таржимон бир қатор муаммолар қаршисида туради.

Биринчидан: У – ижодкор, лекин ўзганинг ижоди билан иш кўради.

Иккинчидан: У Ватан адабиёти равнақи йўлида захмат чекади. Айни вақтда аслиятнинг миллийлигини сақлаш лозим.

Учинчидан: Таржимондан ўтмиш тўғрисида китобхонга тасаввур бериш (уйғотиш) талаб қилинади.

Тўртинчидан: Таржима қилиш жараёнида у ҳамма вақт ўз она тилида фикрлайди. Она тили унга таҳлил қуроли, синов мезони бўлиб хизмат қилади.

Таржимон авторнинг ғоявий-эстетик дунёси, китобхонни ром этган жозибани ўқувчиларга етказишга бел боғлаган киши ҳисобланади.

Таржимон воқеликни асарда кўрсатилган даражасида билсагина уни қайта ярата олади.

Воқеликни қайта яратиш – таржимондан кенг тасаввурга эга бўлишини ҳамда матн «интерпретацияси» устида ижодий меҳнат қилишни тақозо этади.

«Таржима амалиёти ва назарияси, соҳалари, турлари, жанрлари – булар барчаси бир-бири билан боғлиқ бўлган яхлит муаммо ҳисобланади. Ана шу яхлит муаммонинг асосий компонентларидан бири таржимон кадрлар тайёрлаш муаммосидир. Бу масалани ҳал қилмай туриб, таржималарнинг

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. З.М.Маъруфов таҳрири остида. I том. Москва. «Рус тили» нашриёти. 1981. 458-бет.

² Ғ.Саломов, Н.Комилов. Таржимон маҳорати. Тошкент. «Фан» 1979.

сифатини яхшилаб бўлмайди, таржима маданиятини юксалтирмай туриб-умумий маданий савияни кўтариш мумкин эмас¹.»

П.И.Копанов таржимонлар фаолиятига шундай таъриф беради:

«Зўр таржимонлар – булар жаҳон маданиятида кишиларнинг олий иттифоқ тузилишларига хизмат қилувчи, халқларнинг умумбашарий ва бадий-баркамол вакиллари дир.» Таржимон фаолиятига берилган бундай тўлиқ таърифдан сўнг, қуйидаги хулосага келиш мумкин:

Таржимон масаласи – муаммолар муаммоси бўлиб қолмоқда, негаки, унга ёзувчилик, закийлик (зеҳни ўткир, идрокли) қобилиятли, етук филолог билимига эга, ҳамда ўзи таржима қилаётган соҳасида фан билан шуғулланувчи киши бўлиш талаби қўйилади. Айнан шу сабабли, авторнинг фикрича, дунёдаги барча мамлакатларнинг олий ўқув юртларида бадий асарлар таржимонларини махсус тайёрлаш тажрибасини ҳозирги қараганда кенгроқ миқёсда олиб бориш керак².

- Таржимонларни ўқитиб тайёрланади, - дейди профессор Б.Тоҳирбоев. – Бироқ бу таълим «мендай ўғир, мен билан бирга ўғир, мендан яхшироқ ўғир» қабилидаги қуруқ маслаҳатдан нарига ўтмайди. Аммо бўш келмаслик керак: ҳамма гап шундаки, таржимон бўлиш учун таҳсил кўрадилар, зотан, биттадан кўп тилни эгаллаш таржима қилиш учун фақатгина зарурий, лекин сира ҳам етарли бўлмаган шарт.

Таржимоннинг профессионал кўникмалари унинг ўқиши ва мустақил мутолааси натижасида ёки ҳар иккала усулни қўшиб олиб бориш орқали эгалланади, сайқалланади, такомиллашади³.

Юқорида айтилган фикрларнинг тасдиғи сифатида, таржимоннинг таржимонлик маҳоратини қуйидаги мисолларда ҳам кўришимиз мумкин:

XIX асрда француз романтизм оқимининг намоёнчаси, машҳур француз ёзувчиси В.Гюго асарлари жаҳон тилларига таржима қилинган ва қилинмоқда. Шунингдек, ўзбек китобхонлари ҳам машҳур сўз устасининг бир қанча асарларини ўз тилларида ўқишга муяссар бўлдилар.

Инсон заковати ва меҳнатини тараннум этувчи «Les travailleurs de la mer» (Денгиз заҳматқашлари) асари ўзбек таржимонлари томонидан рус тилидан икки марта ўгирилган. Биринчи марта 1936 йил таржимон Н.Алимухамедов томонидан, иккинчи марта 1965 йилда таржимонлар Нурбек ва Э.Миробидовлар томонидан қайта таржима қилинди.

1936 йилда Н.Алимухамедов томонидан қилинган таржима ўзининг аслиятдаги тўлиқ мазмуни ва бадий руҳини сақлаб қололмаган, чунки таржимон ўн тўрт китобдан иборат романнинг барча китоб ва бобларидан фақат ўзига маъқул бўлган жойларинигина таржима қилишга тутинган. Натижада, асл нусхада 500 саҳифага яқин ҳажмга эга бўлган катта бир асар 328-саҳифалик йўл-йўлакай таржимадан иборат «парчага» айланиб қолган. Мазкур таржимани унинг аслияти ва русча варианты билан қиёслаб чиққанда, китобнинг барча бобларидан кўплаб саҳифалар, жумлалар, образли ибораларнинг таржимада тушиб қолганини кўриш мумкин. Натижада

¹ Ғ.Саломов, Н.Комилов. Таржимон маҳорати. Тошкент. «Фан» нашриёти. Тошкент-1979. 16-17 бетлар.

² П.И.Копанов. Вопросы истории в теории художественного перевода. Минск, 1972.

³ Б.Г.Таирбеков. Философские проблемы науки о переводе. (Гносеологический анализ). Баку, 1974.

Гюгодек забардаст ёзувчи ижодининг намунаси ўзбек китобхонига етиб келмаган¹.

Аммо, таржимонлар Нурбек ва Э.Миробидовлар қилган таржимада аслият мазмуни ва бадий руҳи сақланганининг гувоҳи бўламиз. Ушбу хулоса қилишимизга сабаб, «Денгиз заҳматкашлари» романи аслияти билан таржима вариантларини қиёсий таҳлил қилиш борасида олиб борган илмий кузатишлар натижаси деб биламиз².

Гюго услубига хос усуллардан бири, табиатда бўладиган воқеа-ҳодисаларни жонлантириб кўрсатишдир. Ёзувчи ўз ижодида тасвирлашнинг бу усулидан ҳам жуда моҳирона фойдаланади:

Pas de bête comme là pour dépêcher une proie. L'eau est pleine de griffes. Le vent mord, le flot dévore, la vague est une mâchoire. C'est à la fois de l'arrachement et de l'écrasement. L'océan a le même coup de patte que lion.

page 12.

Ўзбекча таржимаси:

- Ҳар қандай йиртқич ҳайвон ҳам ўз ўлжасини денгиз каби бунчалик ғажиб ташламайди. Сув ўлжасига чанг солади, шамол кемиради, тўлқин эса ямламай ютади: денгиз пўртанаси – унинг ялмоғиз жағларидир. Ана шу жағлар ўлжани ғажиб, парча-парча қилиб ташлайди. Океаннинг зарбаси арслон панжасининг зарбасидан қолишмайди. 279-бет.

Ўзбекча таржимани аслият билан солиштирар эканмиз, унинг восита тил орқали қилинганлиги деярли сезилмайди. Тасвирдаги «le vent mord»- «шамол кемиради», «le flot dévore»- «тўлқин ямламай ютади», «la vague est une mâchoire»- «денгиз пўртанаси – унинг ялмоғиз жағларидир», «c'est l'arrachement et l'écrasement»- «ўлжани ғажиб, парча-парча қилиб ташлайди» каби жонлантириш маъносида ишлатилган жумлаларга муваффақият билан муқобиллар топилганини кўрамиз.

Автор тилининг ўзига хос хусусиятларини чуқур англаш, ифода тасвир воситаларининг услубий хусусиятларини юракдан ҳис қилиш ва шу асосда асл нусхадаги лексик компонентларга мос ва тенг келадиган муқобиллар топиш таржимада ёзувчи услуби ва маҳоратини акс эттиришнинг муҳим томонларидан биридир.

Самарқандлик машҳур адабиётшунос олим, академик Воҳид Абдулло ўзининг «Самарқанд Сайли» достонида Самарқанд шаҳрига тасниф бериб шундай дейди: «Довруғи кетган қадим

Ука экан унга Рим.»

Таржимада Самарқанд шаҳрининг Римдан ҳам қадимий эканлигини, дунёда машҳур эканлигини инглиз китобхонига етказиш учун, шу икки қатор жумланинг жозибали, таъсирчан чиқиши учун, қофияни қайта яратиш учун таржимон бир неча хил усуллардан: сўз кўшиш, антонимик алмаштиришдан фойдаланган. Таржима биров кенгайтирилган, кўпиртирилган, лекин бу хол

¹ М.Холбеков. Француз-ўзбек адабий алоқалари тарихи (таржима ва танқид). Самарқанд. 1987. 12-13 бетлар.

² Бадий таржима масалалари. Самарқанд.1976, 1978, 1980, 1982, 1984 й.

Самарқанд Давлат Университети ва СамДЧТИ профессор ўқитувчиларнинг илмий-назарий анжумани материаллари, ҳамда Халқаро ва Республика миқёсида ўтказилган илмий анжуманлар материаллари тўпламларида. 2002, 2005, 2006 йиллар.

Самарқанд шаҳри образини беришда қўл келган, сифатлашдан ўринли фойдаланилган, қофия қайта яратилган.

It is a great ancient glorious doure

An elder brother, of famous home. (Таржимон Д.Султонова)

Таржимоннинг таржимонлик маҳоратини юқорида келтирилган парчанинг ўзидаёқ кўришимиз мумкин.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. «Маҳорат» тушунчасини изоҳлаб беринг.
2. Таржима таҳлили деганда нимани тушунасиз?
3. Таржимон услубининг хусусиятлари нималарда намоён бўлади?
4. Таржимон маданиятининг асосий тамойиллари нималардан иборат?

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Маҳорат, бадий маҳорат, қиёсий таҳлил, илмий таҳлил, танқидий таҳлил, услуб, тамойил-тенденция, таржима ва шарҳ, таржимон мавқеи ва салоҳияти, таржима анъаналари, ижодий услуб, қаҳрамон характери.

Адабиётлар.

1. Ғ.Саломов, Н.Комилов. Таржимон маҳорати. –Тошкент, Фан, 1979.
2. Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари. –Тошкент, 1983.
3. Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. –Тошкент, 1978.
4. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. –Тошкент, Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985.
5. Д.Султонова. «Бевосита таржима сабоқлари.» Самарқанд. 2005.
6. Ш.Фозилова. В.Гюго асарларининг лексик-стилистик хусусиятлари. В.Гюго таваллудининг 200 йиллигига бағишланган халқаро илмий конференция маърузалари тезислари. Самарқанд 2002.
7. Ш.Фозилова. В.Гюгонинг «Денгиз захматкашлари» асарида ифода тил воситаларнинг ишлатилиши ва уларнинг таржимада берилиши. Нутқ лингвистикаси. Халқаро илмий-назарий конференция материаллари. Самарқанд 2006.

ЕТТИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ЎЗБЕКИСТОНДА ТАРЖИМАЧИЛИК. БЕВОСИТА ТАРЖИМАНИНГ УСТУВОРЛИГИ.

Таржимашунослик фани қуйидаги қисмларни ўз ичига олади.

1. Таржима тарихи
2. Таржима назарияси
3. Таржима танқиди
4. Синхрон таржима
5. Машинавий таржима

Назарий таълим курсини ана шу бешта йўналишлар бўйича олиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбек таржимачилиги бой, қадимий тарихга эга. Ўзбек классик адабиётининг шаклланиши ва ривожда таржима адабиётининг роли жуда катта бўлган. Айниқса, XIX асрда Хоразмда ўз анъаналарига эга бўлган катта таржима мактаби ташкил топади. Кўплаб тарихий асарлар ўзбек тилига таржима қилинган.

Ўзбекистонда таржима тарихи икки даврга бўлиниб ўрганилади.

Биринчи давр – Октябрь инқилобига қадар бўлган давр.

Иккинчи давр – Октябрь инқилобидан кейинги давр.

Инқилобгача бўлган даврда қилинган таржималар асосан форс – тожик адабиётидан ва қисман рус тилидан қилинган таржималар эди. Бу даврда рус – классик адабиёти, қардош халқлар адабиёти ва жаҳон прогрессив адабиётидан таржималар қилина бошланди.

Октябрь инқилобига қадар чет эл адабиётидан қилинган таржималар жуда озчиликни ташкил қилса-да, халқимизни жаҳон адабиёти намуналари билан илк таништирган манбалар сифатида қимматлидир. Октябрь инқилобдан кейин чет эл адабиётидан ўзбек тилига қилинган таржималар янада кўпайди. Бу даврда ўзбек халқи рус адабиёти орқали жаҳон халқлари адабиётидан баҳраманд бўлиш имкониятига эга бўлди.

«Ёш куч», «Маориф ва ўқитувчи», «Муштум» каби журналларнинг саҳифаларида рус ва жаҳон адабиётидан таржима қилинган асарлар ўрин олди.

Европа маданиятининг миллий маданиятимизга кириб келишига тўсқинчилик қилувчилар ҳам бўлди. Баъзи бир танқидчилар Шекспир Н.В. Гоголь каби адибларнинг асарларининг ўзбекчага ўгирилишига қарши чиқдилар.

Лекин А.Қодирий, Ойбек, С.Болиев, М.Исмоилий кабилар рус ва жаҳон прогрессив адабиётининг ноёб дурдоналарини таржима қилиб келдилар. Бу йилларда қилинган таржималар сифатини қиёсий планда ўрганар эканмиз, бунда икки тенденциянинг ҳукмронлигини сезамиз. Биринчи тенденция ўша давр учун характерли бўлган сўзма-сўз таржимага мойиллик бўлса, иккинчиси реалистик таржима яратиш сари интилишдир.

Ўзбек таржимачилиги тарихида октябрь инкилобидан кейинги давр алоҳида аҳамиятга эга. Айниқса, Иккинчи жаҳон уруши даври алоҳида босқични ташкил қилади. Урушнинг дастлабки кунлариданоқ, ўзбек таржимачилиги янги, ўзига хос бир тараққиёт босқичига кўтарилди. Бу даврда янги бир йўналиш, янгича руҳ пайдо бўлди ва бутун уруш йилларида бу руҳ – таржимачиликнинг етакчи хусусияти сифатида амал қилди. Бу – жанговорлик руҳи эди. Шунинг учун бу даврда таржима қилинган асарлар асосан уруш мавзуси эди.

Иккинчи жаҳон уруши даврида чет эл адабиётидан ҳам насрий, ҳам шеърый асарлар таржима қилинди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда ҳамма жабҳаларда бўлгани каби маданият соҳасида жиддий силжишлар юз берди.

Урушдан кейинги давр таржимачилигида ўзбек китобхонига тақдим этилган, таржима асарларининг жанрий турлари ҳам кўпайди.

Булар: 1) Рус адабиётидан қилинган таржималар.

2) Қардош халқлар адабиётларидан қилинган таржималар.

3) Чет эл адабиётидан қилинган таржималар¹.

Урушдан кейин, республикамизда бадий адабиёт таржимасини ривожлантириш давлат аҳамиятига эга ишга айланди. 1946 йил 21 майда Ўзбекистон Маркази Қўмитаси «Таржима адабиётини ривожлантириш ҳақида» махсус қарор чиқарди. Бу даврга келиб, таржима китобларининг сони бир оз кўпайди.

Таржима ўзбек адабий тили ривожига сезиларли улуш қўшди. Таржима туфайли ўзбек тилида шу пайтгача ифодаланмаган реаллик ҳар хил турмуш тарзлари, турли халқлар ҳаёти қаламга олинди, тилимизга қанчадан-қанча реалиялар (хос сўзлар) иборалар кириб келди.

Бу даврдаги сиёсий-маданий воқеалар таржима тараққиётига бевосита таъсир қилиши билан ажралиб туради. Масалан, 1951 йилда Москвада ўтказилган «Ўзбекистон адабиёти ва санъати декадаси», 1957 йил «Ўзбекистонда Қорақалпоғистон Автоном республикаси адабиёт ва санъат декадаси» шулар жумласидандир.

Тошкентда ўтказилган Осиё ва Африка ёзувчиларининг конференцияси каби адабий-маданий воқеалар ўзбек таржимачилиги тарихида беиз қолмади. Жуда кўп асарлар таржима қилинди. Бироқ, ҳар қандай таржима эскиради. Таржиманинг эскириши, аввало тил билан боғлиқ. Китобхон савияси, диди ўсиши билан унинг муайян таржимага бўлган талаби ҳам кучайиб, унга муносабати ўзгариб боради. Шунинг учун, бу даврда кўпгина асарлар қайта нашр этилди ва таржима қилинди. Илмда ҳам жиддий тадқиқотлар олиб бориш учун бой материаллар пайдо бўлди. 1958 йили Олмаотода Ўрта Осиё, Қозоғистон ва Озарбайжон халқлари тилларига таржима қилиш масалаларига бағишланган республикалараро кенгаш бўлиб ўтди. Мазкур йиғин ўзбек таржимачилиги ҳаётида ҳам жиддий илмий-маданий воқеа бўлди. Бу анжуманда ютуқлар сарҳисоб қилинди, мулоҳазалар ўртага ташланди, тажриба алмашилди. Ўзбекистон таржимонлари ва таржимашунослари бу

---

¹ Ўзбекистонда таржимачилик. «Фан» нашриёти. 1998. 39 бет.

кенгашга жиддий ҳозирлик кўрдилар. Ўзбекистон Давлат адабиёт нашриёти 1957 йили А.Мухторнинг «Рус тилидан ўзбек тилига бадий таржиманинг баъзи масалалари», Ш.Толибовнинг «Таржимон ва тақризчиларни саралаш ҳамда улар билан ишлаш», Ж.Шариповнинг «Бадий таржиманинг баъзи муаммолари» каби рисоалари чоп этилди. Ана шунинг ўзи, эндиликда таржима назарияси билан шуғулланувчи профессионал мутахассислар ҳам етишиб чиққанлигидан далолат беради.

Филология фанлари докторлари Ж.Шарипов, Н.Владимировалар таржима соҳасида жиддий изланишлар олиб бордилар.

Н.Владимированинг «Рус тилидан ўзбек тилига бадий таржиманинг баъзи бир масалалари», Ж.Шариповнинг «Шеърый таржиманинг баъзи масалалари» деган монографиялари чоп этилди. Бу йилларга келиб таржимашунослик фан сифатида шаклланди.

Тошкентда ўтказилган Осиё ва Африка ёзувчиларининг конференциясидан кейин ўқувчиларнинг чет эл адабиётига бўлган қизиқиши янада ортди.

Француз, инглиз, немис, япон, ҳинд, вьетнам, корейс, муғул, хитой, араб, чех, турк тилларида яратилган асарларнинг таржималари пайдо бўлди.

Шундай қилиб, кейинги йилларда Ўзбекистонда Ғарбий Европа адабиётини ўрганиш, ғарб ёзувчилари асарларини она тилимизга таржима қилиш ва уларнинг ижодини илмий-танқидий ёритиш кенг кўламда амалга оширилди. Бу даврга келиб, чет эл адабиётидан қилинган таржималар тарихи Ю.Пўлатовнинг номзодлик ишида, инглиз, немис, француз тилидан ўзбекчага таржима қилишнинг айрим назарий масалалари Қ.Мусаев, А.Нарзиқулов, Д.Ғуломова, Р.Ғайзуллаева, С.Жабборов, Я.Эгамова, М.Сулаймонов, И.Мирзаев, М.Холбековларнинг илмий тадқиқотларида ўз аксини топди. Жуда кўп адабиётшунос олимларнинг (Ғ.Сулаймонова, О.Қаюмов, Қ.Азизов) монография ва дарсликлари чоп этилди.

Ўзбек халқининг хорижий халқлар билан ўзаро ҳамкорлиги ва адабий алоқалари узоқ ўтмишга бориб тақалади. Ўрта Осиё халқлари, жумладан, ўзбек халқи, қадимда Юнонистон ва Хитой, Ҳиндистон ва Эрон маданияти билан яқиндан алоқада бўлган.

Таржима туфайли буюк сўз усталари яратган бебаҳо асарларни ўзбек ўқувчилари ўз тилларида ўқишга муяссар бўлиб келмоқдалар.

Таржима интернационализм ва халқлар дўстлиги қуроли ҳисобланади. Ижтимоий ҳаётнинг қайси бир жабҳасига қараманг, у ерда таржиманинг ҳаётбахш таъсирини кўрамиз. Тилда, тафаккурда, маданий, адабий ҳаётда, санъатда ҳамма жойда унинг ўзига хос таъсири сезилиб туради. Ўзбекистонда таржимачилик иши кенг йўлга қўйилган.

Сон-саноксиз расмий ҳужжатлар, ахборот, мақола, баёнотлар, интервьюлардан ташқари, жуда кўп таржима асарлари босилиб чиқмоқда.

Эрнест Хемингуэйнинг «Чол ва денгиз», «Алвидо қурол!» романларини рус тилидан ўзбекчага таржимон И.Ғофуров маҳорат билан ўгирди. Ўн йиллик тинимсиз ижодий меҳнатдан кейин шоир Эркин Воҳидов Гётенинг «Ғауст»ини ўзбек тилига таржима қилди. Асар ўзига хос бир назмий тараннум билан ўзбекчага ўгирилди. Немис тили мутахассиси

Пошали Усмон томонидан республикада биринчи бўлиб Гётенинг «Фауст» асарининг танқиди берилди.¹ Айни пайтда П.Усмон Эркин Воҳидовдан сўнг «Фауст» трагедиясининг бадиий филологик таржимасининг биринчи қисмини яратди ва уни нашрга тайёрлади. Жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бири саналмиш «Илоҳий комедия»ни Абдулла Орипов ўзбек тилига таржима қилди. Жаҳон классик адабиётининг нодир асари ҳисобланмиш бу асарни ўзбек китобхонларга ўз тилларида ўқиб, ундан баҳра олдилар.

Шу билан бирга, ёш таржимон кадрларни тайёрлаш ва Ғарбий Европа прогрессив адабиётидан мунтазам равишда таржималарни эълон қилиш каби хайрли ишлар йўлга қўйилди.

Умуман, бугунги кунда ҳам, чет эл ва ўзбек халқи ўртасидаги алоқалар кундан-кунга ривож топмоқда. Таржима амалиёти ва назарияси, соҳалари, таржима турлари, жанрлари, буларнинг барчаси бир-бири билан боғлиқ комплекс проблема ҳисобланади. Ана шу яхлит муаммонинг асосий компонентларидан бири-таржимон кадрлар тайёрлаш муаммосидир. Бу масалани ҳал қилмай туриб, таржималарнинг сифатини яхшилаб бўлмайди.

Таржима мутахассисларидан Исаак Зингер: «Таржимон синчков ўқувчи, ажойиб услубчи, сўз устаси, психолог, ҳар томонлама билимдон бўлмоғи керак», деб таъкидлайди.

«Турли халқлар адабиётларининг таржима тарихида бутун онгли ҳаётини «ўзгалар»нинг асарларини таржима қилишдек эзгу ишга қўл урган талантли кишиларни топса бўлади», дейди таржимашунос олим Ғ.Саломов. Рус шоирлари В.А.Жуковский, Б.Пастернак, М.Лозинский, Лев Пеньковский; араб олими ва ёзувчиси Сулаймон ал-Бўстоний; немис адабиётчиси Мартин Лютер; ўзбек шоири ва тарихчиси Муҳаммадризо Огаҳий; рус олими Борис Смирнов, профессор, туркшунос С.Иванов, профессор Е.Э.Бертельс; атоқли қирғиз ёзувчиси Чингиз Айтматов ва бошқалар шулар жумласидандир².

Ўзбек адабиёти асарларини жаҳон халқлари тилларига таржима қилиб тарқатишда хизмат кўрсатган барча ижод аҳли чуқур ҳурматга сазовор. Булардан машҳур «Бобурнома» асарини инглиз тилига таржима қилган Жон Лейден, Вильям Эркин, Анетта Бевериж хоним; французчага ўгирган Паве де Куртейл; немис халқини Алишер Навоий шеърляти билан таништирган Альфред Курелла, Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романини немис тилига таржима қилган Н.Тун каби ва бошқа кўплаб таржимонларнинг номларини келтириш мумкин.

Озарбайжонлик таржимашунос олим Б.Тоҳирбеков шундай фикрларни билдиради: «...Таржимонларни ўқитиб тайёрланади, ҳамма гап шундаки, таржимон бўлиш учун таҳсил кўрадилар, зотан, биттадан кўп тилни эгаллаш таржима қилиш учун фақатгина зарурий, лекин сира ҳам етарли бўлмаган шарт.

¹ Пошали Усмон. Журъати маҳоратига эш. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. 3-китоб. Ғ.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1976.

Пошали Усмон. Таржима ва талқин. Таржима санъати. Мақолалар тўплами. 5-китоб. Ғ.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т., 1983.

² Ғ.Саломов. Таржима назариясига кириш. Ўқитувчи., Т., 1978. 182-бет.

Таржимоннинг профессионал кўникмалари унинг ўқиши ва мустақил мутолааси натижасида ёки ҳар иккала усулни қўшиб олиб бориш орқали эгалланади, сайқалланади, такомиллашади.»¹

Юқорида келтирилган фикрлардан шундай хулоса чиқариш мумкин: Таржима маданиятини юксалтирмай туриб – умумий маданий савияни кўтариш мумкин эмас.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. Таржимашунослик фани қайси қисмларни ўз ичига олади?
2. Октябр инқилобига бўлган давр таржимачилигида ҳукм сурган икки тенденция нимадан иборат эди?
3. Урушдан кейинги давр таржимачилиги қайси таснифларга ажратилади?
4. Таржимачилик ишининг равнақи ва муаммолари нималардан иборат?

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Таржима тарихи, таржима назарияси, таржима танқиди, ўзбек таржимачилиги, адабий таъсир, жанговарлик руҳи, шарқона руҳ, ўзбек таржима адабиёти, бадиий адабиёт, таржима тараққиёти, шакл ва мазмун бирлиги, асарнинг ғоявий-бадиий мазмуни.

Адабиётлар.

1. Таржима санъати. Тўплам. Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 12985.
2. Г.Гафурова. Развитие перевода в Узбекистане. Изд. «Фан». Т.; 1973.
3. Ўзбекистонда таржимачилик. Т.; «Фан» нашриёти. 1988.
4. Ғ.Саломов. Таржима назарияси асослари. Т.; 1988.
5. Ж.Шарипов. «Бадиий таржималар ва моҳир таржимонлар» Т.;

---

¹ Б.Г.Таирбеков. Философские проблемы науки о переводе. Учебное пособие. Изд. АГУ, Баку, 1974.

САККИЗИНЧИ МАЪРУЗА

МАВЗУ: ТАРЖИМА ВА МАДАНИЯТ.

Жаҳон халқлари жуда қадим замонлардан бир-бирлари билан яқин алоқада бўлиб келган. Зотан, уларнинг ҳар бири ҳоҳ катта, ҳоҳ кичик бўлсин дунё фани ва маданиятига ўзининг улушини қўшган ва қўшаётир.

Халқлар дўстлигининг муҳим воситаси таржима ҳисобланади. Халқларнинг бир-бирлари билан дўстона муносабат ўрнатишлари, бир-бирларининг маданий бойликларини ўрганишлари ва ўзлаштиришларини таржимасиз тасаввур қилиш қийин.

Шунинг учун ҳам миллий маданиятларнинг ўзаро алоқасини мустаҳкамловчи, катта сиёсий ва давлат аҳамиятига эга бўлган таржимачилик иши кўп миллатли юртимизда ғоят муҳим ўрин тутади.

Зотан, фан, маданият ва техника соҳасида рўй бераётган мўъжиза ва оламшумул ҳодисалар ё бевосита, ё билвосита таржима туфайли оммалашади.

Таржима миллатлар орасида бевосита маънавий алоқа қилиш қуроли ҳисобланади. Чунки у маданий бойликлар, кишиларнинг кўп асрлик эзгу армонлари, ғояси ва қарашлари мужассамланган асарларни ўзга тил соҳиби бўлмиш халққа етказди.

Бинобарин, таржима адабий таъсирнинг ишончли омили ҳисобланади. Таржима туфайли жаҳон адабиётидаги илғор ғоялар, бадиий кашфиётлар, санъаткорлик маҳорати, синалган усул-услуглар яқинлашиб бирлаша боради.

Халқлар ер юзининг турли минтақаларида яшаб келишларидан қатъий назар, яратилган маънавий бойликларини ўзаро баҳам кўришга интиломқдалар, бир-бирларининг санъатидан, бадиий кашфиётларидан завқланиб, қалбан ва руҳан яқинлашиб бормоқдалар.

Адабий – маданий алоқалар, таъсир ва ўзаро баҳрамандлик жаҳон халқлари орасида, жумладан, Шарқу – Ғарб ўртасида узлуксиз давом этиб келаётган жараёндир.

Узоқ тарихий давр мобайнида урф-одатлар дунёқараш ва диний тушунчалардаги фарқларга қармасдан, бир-бирининг ҳаёти, адабий- маданий обидалари, илмий ютуқлари билан танишиш, маънавий мулк айрибошлаш тўхтовсиз амалга ошиб турган. Ғарб билан шарқ орасида кечиб турган бу маданий – адабий алоқаларнинг ичида таржима алоҳида аҳамиятга эга.

Биргина мисол: Шарқ халқлари адабий ёдгорликларининг Европа тилларига таржима қилинишининг узоқ тарихи бор.

Европа халқларининг Шарқ маданиятига қизиқиши IX асрдан бошланган. Бу пайтда Европа мамлакатлари Шарқ мамлакатларига нисбатан ҳам маданий, ҳам иқтисодий жиҳатдан анча орқада бўлган.

Шунинг учун, аксарият толиби илм аҳли Дамашқ, Қоҳира, Боғдод шаҳарларига бориб, араб тилини ўрганиб, мадрасаларда илму-фан асосларини эгаллаганлар.

Улар араб тилида ёзилган китобларни лотин тилига таржима қилишнинг ташаббускорлари бўлиб чиқадилар. XII-XIV асрларда араб тилидан таржима қилиш ишлари кенг авж олади. Математика, география, тиббиёт, фалсафа, адабиётга оид юзлаб арабча китоблар Европа тилларига таржима қилинган.

Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Аҳмад Фарғоний, Абу Наср Форобий, Мухаммад Ал Хоразмий, Улуғбек ва бошқа буюк мутафаккирларнинг китоблари Европа мамлакатларида, жумладан, Франция, Англия, Италия, Испанияда кенг тарқалиб, университетларнинг асосий таълим дастурларига айланди ва у ерда илм-фаннинг ривожланишига пухта замин яратди.

Хуллас, инсоният маданий тарихининг буюк кўтарилиш даврларидан бири IX-XII асрлардаги Шарқ Уйғониш даврининг илму-фан ютуқлари, адабий ютуқлари, адабий ёдгорликлари Ғарбий Европага ўтиб янги маданий тараққиётга уланиб кетади. XIII асрга келиб, Шарқни янгидан кашф этиш бошланди. Шарқ адабиётини таржима қилиш оммавий тус олди.

Бу жараён эса, ҳар бир халқ адабиётида ўзининг салмоқли изини қолдирган.

XVIII-XIX асрларда Англия ва Францияда Шарқ мамлакатлари маданиятига қизиқиш янада кучаяди.

Бунинг сабаби шунда эдики, Англия ва Франция мустамлакачи давлатлар сифатида дунёни эгаллаш ва айниқса, Осиё ва Африка бойликларини ўз тасарруфларига ўтказиш учун кураш олиб борган.

Мустамлакачилик сиёсати маҳаллий миллатларнинг тарихи, санъати ва адабиётини чуқур ўрганишни тақозо этар эди.

Францияда ўзбек адабиётини ўрганиш, унинг намуналарини таржима қилиш Ўзбекистонда француз адабиётини ўрганиш ва таржима этишга нисбатан анча илгари бошланган. Филология фанлари доктори, профессор М. Холбековнинг кўрсатма беришича, 1697 йилда Парижда француз шарқшуноси Бартолеме д'Ербело де Моленвиль (1625-1695) қаламига мансуб бўлмиш «Шарқ кутубхонаси» номли энциклопедик асар босилиб чиқади. Шарқ халқлари ҳаёти, тарихи ва маданиятини қомусий планда тасвирловчи бу китоб нафақат Францияда, балки бутун Европада шуҳрат қозонди ва бир неча бор қайта нашр этилди.

Бу китобда Абу Райхон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Ал Хоразмий, Улуғбек, Бобир каби сиймоларнинг фаолиятига бағишланган мақолалар, ўзбек адабиётининг асосчиси А. Навоий ҳаёти ва ижоди хусусида ҳам маълумотлар берилган.

XVIII аср давомида шарқ мамлакатларидан олиб келинган ноёб қўлёзмаларнинг тўплана бориши, шарқшунослик илмининг кейинги ривожига замин яратди. Париж Ғарб шарқшунослигининг марказига айланди.

1795 й. «Шарқ жонли тиллари мактаби» (L'école des langues vivantes orientales), 1821 йилга келиб «Осиё жамияти» (Société asiatique) ташкил топади ва шу жамиятнинг органи Осиё журнали (Journal asiatique) чиқа бошлайди. Таниқли француз шарқшунос олимларидан А Паве де Куртейль (1821-1889), Э.Катремер (1782-1857) Л.Бува (1872-1942) кабилар Навоий,

Бобур асарларини француз тилига таржима қилиб, уларнинг ижоди тўғрисида ўз илмий тадқиқотларини яратдилар.

«Бобурнома»ни инглиз тилига таржима қилган Жон Лейден ва Вильям Эрскинлар бир-биридан беҳабар ҳолда иш бошлаган эдилар. В. Эрскин Абдурахимхоннинг форсий нусхаси асосида таржимани 1811 йилда бошлаб, 1817 йилда охирига етказди. Бироқ Эрскин таржимани нашр эттиришга шошилмайди, бу орада у доктор Ж.Лейден ҳам «Бобурнома»ни инглизчага ағдарганини эшитиб қолади ва бу таржима билан танишишга ошиқади.

Ж.Лейден бевақт вафот этиб, таржима ниҳоясига етказилмай қолган. Эрскин Лейден таржимасини қўлга киритиш ва ўзиники билан солиштириб чиқиш мақсадида Лондонга хат ёзади ва Лейден таржимасининг ўзиникидан катта фарқи борлигини кўрган Эрскин ҳайрон қолади: начора, Лейден асл нусхадан ўгирган эди-да! Эрскин таржималарни батафсил муқояса этиб, иш давомида контекстга мос келмайдиган жойларни бирма-бир тузатиб чиқади. Шу орада у «Бобурнома»нинг туркий тилдаги аслиятини Элфинстондан сўраб олади ва ишнинг ҳаммасини солиштириб чиқишни мақсад қилиб қўяди. Чунки Лейден туркий тилни яқин орада ўрганганлиги сабабли таржиманинг кўп жойларида сахв ўринлар бор эди. Шунинг учун ҳам Эрскин диққат ва эътибор билан туркий ҳамда форсий вариантларни солиштира бошлайди.

Ниҳоят В.Эрскин «...«Бобурнома»нинг қолган қисмини туркий оригинали, форсий таржима ва Элфинстон орқали жаноб Меткалфдан олган нусхалар билан солиштириб, ишни охирига етказдим»,¹ дейди. Унинг айтишича, Меткалф нусхаси энг ишончли манба ҳисобланган. «Менинг туркийдан олган билимим «Бобурнома»ни аслида ўгиришга етарли эмас эди, - деб ёзади таржимон, шу туфайли содиқ дўстим Мулла Фирузнинг ёрдамига таяниб, туркий матн билан танишиб, таржима билан солиштириб чиқишга муяссар бўлдим. Ўйлайманки, таржима кўп камчиликлардан холи бўлди.»

Бу фактлар таржимоннинг ўз ишига қанчалик масъулият билан қараганлигини, таржиманинг илмий аниқлиги, пухта бўлишини таъминлаш учун нечоғли кўп меҳнат сарфлаганлигини кўрсатади. В.Эрскиннинг нияти «Бобурнома»ни шунчаки инглиз китобхонига таништириш эмасди, у асл нусха ўрнини босадиган даражада эътиборли, ишончли инглизча эквивалент барпо этишни кўзлаб иш кўрган. Чуқур илмий-ижодий меҳнат меваси бўлган бу таржима ҳақиқатдан ҳам муваффақият қозонди ва мутахассисларнинг таҳсинига сазовор бўлди.

Элфинстон таржиманинг пухталиги ҳақида тўлқинланиб бундай ёзган эди: «таржима бамисоли асл нусханинг ўзгинаси, услуби ҳам жозибадор, худди аслига қараб расм олгандай»¹. Шундай қилиб «Бобурнома» ‘Лейден – Эрскин таржимаси’ номи билан 1826 йилда Лондонда чоп этилади².

Эрскин-Лейден таржимаси 1921 йилда Дублин университетининг профессори, шарқшунос олим Лукаш Уайт Кинг томонидан қайта нашр эттирилди. Ношир инглизча таржимани нисбатан мукамалроқ бўлган

¹ Ш.Лейден, В.Эрскин. «Бобурнома», Лондон, 1921 й. 36 бет.

¹ Хиндистон тарихи. Лондон, 1905. 429 бет.

² S.Leyden and W.Erskine “Memories of Zehir-ed – Din Muhammad Baber”, London. 1826.

французча таржима билан танишиб чиқиб, анча тўлдиришлар қилади, кўпгина жойларига аниқликлар киритади. Маълумки, «Бобурнома» хронологик жиҳатдан тўлиқ эмас. Онда-сонда анчагина тарихий воқеалар таржимада акс этмай қолган. Бу узилишларни бир-бири билан боғлаш мақсадида У.Кинг хижрий 908 йилнинг охиригача (1503-1504), 914 йилдан бошлаб 925 йилнинг бошигача (1518-19) ва 926-931, 934 (апрел-сентябр), 936-937 йилларга оид Бобур ҳаёти билан боғлиқ воқеаларни бошқа манбалардан олиб, «Бобурнома»га киритади ва асарнинг яхлитлигини таъминлайди.

Ўзбек маданиятига қизиқиш, уни ўрганишга қизиқиш ҳам, ўтган асрда тўхтамади. 1930 й Ф.Гренарднинг «Бобур» номли рисоласи босилиб чиқди. Шундан 50 йилдан кейин 1980 йилда Ж.Л. Бакье-Граммон «Бобурнома»ни бевосита ўзбек тилидан французчага ўгирди.

Поль Вайян-Кутюрье, Луи Арагон, А.Стиль, П.Гамарра сингари таникли француз ёзувчиларнинг Ўзбекистон ва ўзбек халқи, унинг маданияти ва адабиёти ҳақидаги фикрлари француз ўқувчисига етказилди.

Масалан, ёзувчи Луи Арагон (1897-1982) «Совет адабиёти» номли китобда А.Навоий ижодига реал баҳо берди.

Ўзбек халқи француз маданияти билан асосан Октябр инқилобидан кейингина таниша бошлади. Француз прогрессив адабиётидан ўзбек тилига таржима қилиш иши жонланди. 20-30 йилларда француз адабиётининг проза жанридан таржима қилинган илк асар З.Гюгонинг (1802-1885) нинг «Сехрли сарой» номли ҳикояси бўлиб, Воҳид Буллаев таржимасида алоҳида китобча ҳолида нашр этилган эди.

Шундан кейин ўзбек китобхонларининг ва адибларининг француз маданияти ва санъатига бўлган қизиқиши яънада ошди.

Республикамизда инглиз, немис, француз адабиётидан ўгирилган таржималар алоҳида тадқиқотларда ўз аксини топмоқда.

Бадий таржима – адабиётнинг чамбарчас ажралмас қисми бўлиб, у халқлар ўртасидаги адабий-бадий алоқаларнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

Ўтган асрнинг 80-йилларида Европа адабиётидан бевосита таржима ишлари бошлаб юборилди. Инглиз тилидан Шекспир трагедиялари Ж.Камол таржимасида, Генрих Хайненинг «Германия» достони Абдулла Шер таржимасида, немис шоирлари шеърлари Садриддин Салимов таржимасида нашр қилиниб кенг китобхонлар оммасига етказилди.¹

Айрим француз ёзувчиларининг асарлари тўғридан-тўғри аслиятдан ўзбек тилига ағдарилди. Бу борада заҳматкаш олимлар: Р.Қиличев ва Х.Орзиқуловларнинг номларини алоҳида таъкидлаш лозим.

Монтескьенинг чуқур фалсафий ва маънавий мушоҳадаларга бой асари ҳисобланмиш «Lettres persannes» – «Форс номалари»даги 1-43 мактубларни Р.Қиличев ўзбек тилига таржима қилган бўлса, Ҳамдам Орзиқулов 44-84 мактубларини ўзбекчалаштирди.

---

¹ Ж.Жалолов. Чет тилидан она тилига бажариладиган бадий таржима хусусида. Бадий матн поэтикаси. Мақолалар тўплами. Самарқанд. 2002. 68-69 бетлар.

Таржимонлик санъатини пухта эгаллаган Шоазим Миноваров эса, асардаги 85-161 мактубларини ўзбек тилига таржима қилди.²

Француз адиби, буюк сўз санъаткори В.Гюгонинг *Les orientales* «Шарқ мотивлари» тўпламидан олинган бир қанча шеърларни фаранг тили мутахассиси, шоира Шарофат Ботирова таржимасида ўзбек китобхонлари ўқишга муяссар бўлдилар.³

Ҳозирги кунда айрим француз ёзувчиларининг асарларини тўғридан-тўғри ўзбек тилига таржима қилишда А.Кўчибоев, немис тилидан Пошали Усмон, инглиз шеърятини ўзбек тилига ағдаришда Д.Султоноваларнинг хизматлари беқиёс⁴.

---

² Монтескье. Форс номалари. Француз тилидан Р.Қиличев, Х.Орзикулов ва Ш.Миноваров таржималари. Тошкент, 1999.

³ В.Гюго шеърларининг Ш.Ботирова таржималарига қаранг: Навқирон давра. Шеърлар. Тошкент; Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. 41-43 бетлар; Гулистон. №6, 28-бет; Саодат, 1985 №7, 9-бет.

⁴ П.Усмон. Н.А.Кун. Қадимги юнон афсона ва ривоятлари. Рус тилидан П.Усмон ва Ф.Шукур таржимаси. «Зарафшон» нашриёти. Самарқанд 2005.

Д.Султонова. Бевосита таржима сабоқлари. Самарқанд 2005.

А.Кўчибоев 1)А.Маалуф. «Самарқанд» (роман) Жаҳон адабиёти 2005. 2)Ж.П.РУ. «Темур» тарихий эссе Жаҳон адабиёти 2002.

Маъруза матни бўйича саволлар.

1. Таржиманинг маданиятга алоқадорлигини изоҳлаб беринг.
2. Европа халқларининг Шарқ маданиятига қизиқиши нечанчи асрдан бошланган?
3. Шарқ маданиятининг Европага бўлган таъсир жараёнини изоҳлаб беринг.
4. Шарқ халқлари ҳаёти, тарихи ва маданиятини қомусий дастурда тасвирловчи асар кимнинг қаламига мансуб ва у қандай номланади?
5. Навоий, Бобур асарларини фаранг ва инглиз тилларига таржима қилиб, уларнинг ижоди тўғрисида ўз илмий тадқиқотларини яратган француз ва инглиз шарқшунос олимларининг номларини келтиринг.
6. Машхур «Бобурнома» асарини бевосита ўзбек тилидан француз тилига таржима қилган таржимон ким?

Маърузага тегишли бўлган таянч сўз ва бирикмалар.

Миллий ўзига хослик, миллий маданият, маънавий алоқа қилиш қуроли, адабий таъсир, маънавий бойликлар, адабий-маданий алоқалар, шарқ уйғониш даври, маҳаллий миллат.

Адабиётлар.

1. Г.Гафурова. Развитие перевода в Узбекистане. Тошкент.Изд. «Фан» 1973.
2. Ўзбекистонда таржимачилик. Тошкент. «Фан» нашриёти. 1988.
3. Ж.Шарипов. Бадиий таржималар ва моҳир таржимонлар. Тошкент.«Фан» нашриёти.
4. Ғ.Саломов «Дўстлик кўприклари» Тошкент.1979, 3-6 бетлар.

МУНДАРИЖА

Ишчи дастур.....	3
Биринчи маъруза.....	6
Иккинчи маъруза.....	11
Учинчи маъруза.....	14
Тўртинчи маъруза.....	17
Бешинчи маъруза.....	23
Олтинчи маъруза.....	27
Еттинчи маъруза.....	31
Саккизинчи маъруза.....	36

СамДЧТИ тахрир-нашриёт бўлими:
Эшқобилов А. Қ. – бўлим мудири
Бердиев Қ. Б. – босмахона директори
Бегалиев Н. – муҳаррир
Турниязов Ф. - мусахҳих:
Ҳамидова Р. – бадиий муҳаррир

Чоп этишга рухсат берилди. 18. 02. 2007.
Адади 60 нусха. Буюртма № 182.
СамДЧТИ босмахонасида чоп этилди.